

רני יבין וראובן גפני

'בא השטן' לכפר-יחזקאל בערב שבת'

'מרד הזקנים' והמאבק על הקמת
בית כנסת במושב עובדים בעמק יזרעאל
1924-1928

'הזקן הוליך אותה אל הפשפש האחורי של חצר
השוסטרים, והכניס אותה אל בית הכנסת הפרטי
שבנה לו שם. מיד נוכחה פנינה שהסיפורים
המהלכים עליו בכפר נכונים. אכן, קירות החדר
צופו מראות, שהכפילו ושבו והכפילו את מי שעמד
בתוכו, כדי שיהיה לשוסטר הזקן מניין לתפילה'
(מאיר שלו, פונטנלה, תל-אביב תשס"ב, עמ' 125-126)

בתודעה הציונית נתבצר לעמק יזרעאל, מראשית המאה העשרים ואילך, מעמד כמעט מיתי בתולדות
ההתיישבות החקלאית בארץ-ישראל. להתיישבות בעמק קדמו אמנם מושבות העלייה הראשונה
והקבוצות השיתופיות הראשונות בעמק הירדן ובגליל העליון, ואולם העובדה שבשנות העשרים
הוקם בו בתוך שנים אחדות ובמרחב קטן יחסית ריכוז של יישובים שיתופיים מסוגים שונים, הפכה
את העמק במונחים רבים לסמל ייחודי, שהצמיח פולקלור מקומי וביסס מורשת תרבותית ואידאולוגית
מגוונת. במרכזה של מורשת זו עמדו המאבק להיאחזות באדמת הארץ, החתירה להפיכת המתישב
היהודי הגלותי לחקלאי המתפרנס מיגיע כפיו והשאיפה ליצור חיי שיתוף וחברה ייחודיים. כל אלה
כוונו יחדיו ליצירת אדם יהודי מזן חדש, אדם הנוטל על עצמו להגשים את הפתרון הציוני לבעיותיו
ההיסטוריות של העם בגולה.

המחברים מבקשים להודות לר"ר מוטי זעירא, לפרופ' רחל אלבוים-דרור, לר"ר צבי צמרת, לאודי מטוס, לגיל גורדון
ולשני הקוראים של המאמר מטעם המערכת פרופ' מרגלית שילה ופרופ' נריה גוטל על הערותיהם ועצותיהם בעריכת
המאמר ובעיצובו.

מעמדו המיוחד של העמק קיבל ביטוי באפיקים שונים, ובכללם היצירה הספרותית בת התקופה, שחלקה נתחבר על ידי סופרים ואנשי רוח רבים בני המקום וחלקה על ידי אורחים ותיירים שביקרום בעמק טבע את חותמו ביצירותיהם.¹ הללו הציגו בין השאר את דמות היהודי החדש באופן החושף את יחסו האמביוולנטי, לעתים אפילו השלילי, אל מסורת אבותיו ומצוותיה המעשיות.² כך נדחקו לשולי הזיכרון הציבורי לאורך השנים קבוצות אוכלוסייה שלא התאימו במדויק לסטראוטיפ המתפתח של החלוץ העברי בעמק.

מטרתו של מאמר זה להפנות את המבט ההיסטורי – באמצעות מקרה מחקר אחד – אל אחת מקבוצות האוכלוסייה השוליות בעמק, קבוצה שדומה כי טרם זכתה להתייחסות מחקרית מעמיקה חרף ייחודה ומשמעותה להבנת חיי העמק בכללם. המדובר בקבוצת ה'זקנים' (ה'הורים', 'הורי החברים') – מתיישבים מבוגרים באופן יחסי שבאו מאירופה ארצה, ושחברו לצאצאיהם החלוצים שעסקו בהקמת נקודות היישוב בעמק. 'זקנים' אלו באו לעמק הן מטעמים אידאולוגיים והן מטעמים מעשיים של 'איחוד משפחות'. קליטתם של ה'זקנים' בחיק משפחותיהם אפשרה להם להתבסס לאט בארץ החדשה, עד שיכלו לעמוד ברשות עצמם, ורובם ככולם נרתמו לעבודת המשק, המשפחתי או השיתופי, ונקלטו ביישובים למרות תנאי המחיה הקשים, שלא היו מורגלים להם עד אותה העת.

נוכחותם של ה'זקנים' – שגילם היה בדרך כלל 45-50 בלבד – התקבלה ככל הנראה בקרב הקולטים הצעירים ככורח מובן, אך טמנה בחובה בעיה תרבותית לא פשוטה. היה זה מצב ייחודי שבו חיו ביישובים קטנים מאוד זו לצד זו שתי אוכלוסיות שהיו קשורות זו לזו בקשרי דם, החזיקו בקו חלוצי משותף חלקית, אך נבדלו זו מזו לחלוטין מבחינה דתית-רוחנית.

אוכלוסיית ה'צעירים' – בגיל 25-35 – הייתה הקבוצה שהנהיגה, רעיונית ומעשית, את היישובים. ביחסה לעולם התרבות היהודית נשענה אוכלוסייה זו ברובה על ערכי הזרם הציוני הסוציאליסטי המרכזי, שגישתו לתרבות היהודית המסורתית הייתה מסויגת מאוד, לעתים אף שלילית באופן מובהק. יסודותיה של גישה זו התבטאו בין השאר בקביעה ש'אין להציונות דבר עם הדת', מאחר שהדת היא עניינו של הפרט בלבד ואינה מחייבת את התנועה כולה. הדתיים בתנועה הציונית לא קיבלו גישה זו, וסברו כי יש לשמור על מקומה החיוני והתמידי של המורשת במעש הציוני.³

מרבית ה'זקנים' החלוצים בעמק יזרעאל אמנם לא היו מעורבים מן הסתם במאבקים הפוליטיים הפנימיים שבין 'חופשיים' ל'מסורתיים' במנגנוני התנועה הציונית לסייעותיה השונות באירופה, אך

1 ליצירת סמליותו המיתית הספרותית של העמק במהלך השנים ראו: א' הולצמן, 'ארץ כבדה בחזון ותירוש', מ' נאור (עורך), עמק יזרעאל 1900-1967 (עידן, 17), ירושלים תשנ"ב, עמ' 204-227. ראו באותו הקובץ גם על שירי העמק: צ' פליישר, 'העמק הוא הלום: שירי עמק יזרעאל', שם, עמ' 228-242.

2 על יחסם של אנשי העמק, בתוך כלל אנשי ההתיישבות העובדת בשנות העשרים, למסורת היהודית ראו: מ' זעירא, קרועים אנו: זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, ירושלים תשס"ב, בעיקר עמ' 15-157 ובמקורות שם.

3 המאבק הפנים-ציוני בשאלה זו ('שאלת הקולטורה'), שהעסיק חלקים בתנועה הציונית המדינית כבר מראשיתה, הגיע למיצוי מסוים בקונגרס הציוני החמישי בבזל בשנת 1901. באותו מעמד הוחלט בין השאר להעמיד את החינוך העברי על יסוד לאומי בלבד, תוך התעלמות כמעט מוחלטת מהיסוד הדתי. החלטה זו הביאה את הציונים הדתיים בתנועה לייסד סיעה עצמאית, 'המזרחי' ('מרכז רוחני'), שתיאבק ותשמור על מקומה של הדת באידאולוגיה ובהגשמה הציונית.

מבחינתם המעשה החלוצי לא חייב כלל את מחיקת מורשת אבותיהם. אלא שעל אף השתלבותם המהירה של ה'זקנים', מיד עם בואם ארצה, בעשייה החלוצית, הרי מאחר שהיו ממוקמים בשולי ההנהגה המקומית בכל יישוב, נשללו מהם כמעט לחלוטין עמדות כוח שהיו חיוניות לשם הגנה על תפיסותיהם. היעדרם של ה'זקנים' מהמוסדות היישוביים השונים הותיר לימים את בני קבוצת גיל זו גם בצל המחקר ההיסטורי, ודומה כי עדיין רב הנסתר מן הנגלה על אודותיה.⁴

היחס המורכב להורי החברים בא לידי ביטוי לימים בספרי הזיכרונות של היישובים השונים. הדור ה'זקן' תואר בהם על פי רוב באופן מינורי, תיאור שהתמצה בשורות אחדות ולכלל היותר בקומץ עמודים.⁵ כצפוי בחברה שעמלה בין השאר על גיבוש ועיצוב של הזיכרון הקולקטיבי שלה, לא שיקפו הדברים בהכרח את היחס האמיתי למתיישבים המבוגרים בשעת מעשה. כך למשל על 'זקני' קיבוץ עין-חרוד – מהנקודות הראשונות בעמק – נכתב תיאור אידיולי שניכרת בו מגמה לייפות את המציאות:

בצד חדר האוכל עומד בנין-אבן עתיק. כאן ה'קומונה של הזקנים'. אלה הם הורי החברים, אשר מקץ דרך ארוכה של מסיבות חיים, חליפות וגלגולים, נתכנסו ובאו הלום אל המשק הקיבוצי הגדול – ונשתזרו ונבלעו בתוכו. ושוב אין לתאר את עין-חרוד בלעדי משפחת הזקנים, המוסיפים מיפעתם ומהודר העבר רב היקר על הלום העתיד הנרקם במקום הזה.⁶

תיאור גיש ומציאותי מעט יותר נמצא באחד מספרי הזיכרונות של כפר-יהושע:

לא מנינו אחד לאחד שמות כולכם, אחד המרבה ואחד הממעיט בקצבת הימים אשר מונו לכם לחיות בכפר הזה, ככל אשר הרשו נסיבות הגורל. אך עתה, הנה באנו לפקוד מקום מנוחתכם, סבות וסבים יקרים, ואם לא תמיד נהגנו בכם ככל הכבוד המגיע לכם אנא סלחו לנו, רק מקוצר רוח ומעבודה קשה היה הדבר. זכור נזכור תרומתכם לעיצוב הכפר הזה בחג יובלו.⁷

חרף מעמדם המשני – מעמד שמן הסתם רבים מהם השלימו עמו בנסיבות הזמן והמקום – לא ביטלו ה'זקנים' את צורכיהם מפני הכלל, וחתרו בעקשנות ליצור להם את הסביבה התרבותית והדתית הנדרשת על פי תפיסתם. בצד התביעה לאכול מזון כשר בלבד, עלתה דרישה להקים בית כנסת מקומי בכל מקום שהיו בו למעלה מעשרה גברים שביקשו להתפלל, ולעתים אף במקומות שמספר ה'זקנים' בהם היה קטן מעשרה.⁸ דרישה זו נדחתה במקרים רבים בשתי ידיים על ידי המוסדות המיישבים, וה'זקנים' נאלצו להתמודד עם המשימה באורח פרטני ובכוחות עצמם. עובדה זו ריפתה את הידיים במרבית היישובים, והדרישה ירדה מהפרק במוקדם או במאוחר.⁹

4 לסקירה ראשונית על מצבם של ההורים בחלק מן היישובים ועל היחס אליהם ראו: 'אפרת', מגב כפוף – נפרוק העול: היחס לדת ב'קיבוץ הארצי' של השומר הצעיר 1927-1948, עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשנ"ח, עמ' 30-32 ובהערות שם.

5 ראו למשל: ש' קושניר (עורך), כפר יחזקאל: עשרים וחמש שנות אנוש ומפעל, תל-אביב תש"ח, עמ' 99-104.

6 נ' בנארי, עין-חרוד, תל-אביב תרצ"א, עמ' 52.

7 ד' ברש, 'דברים שנאמרו בבית הקברות בחג יובל בכפר יהושע', ר' פורת (עורכת), כפר נולד: סיפורים מכפר יהושע שלושים השנים הראשונות, דליה תשס"ה, עמ' 113.

8 דוגמאות לכך ראו בהמשך הדברים, בסקירת המאבקים בקיבוצים בית-זרע ושער-הגולן.

9 על ייסודם ותפעולם של בתי הכנסת ביישובים השונים נשתמר חומר דל למדי, המצוי בתעודות שונות בארכיוני היישובים (לא תמיד באופן מסודר) וכן בין דפי ספרי היובל והזיכרונות של כל אחד ואחד מהם. על כמה מבתי הכנסת

איננו מתיימרים לעסוק במאמר זה בנושא הקמת בתי הכנסת ביישובי העמק על כל הקשריו ומשמעותיותו, כי אם להציגו ולהדגימו באמצעות ההתרחשויות ביישוב אחד, במושב כפר־יחזקאל, שבני הדור המבוגר הצליחו להקים בו בית כנסת למרות הסביבה החילונית המסויגת. עיסוקנו במקרה מבחן זה מבוסס בעיקר – אך לא רק – על תעודה מיוחדת במינה שנמצאה לפני שנים אחדות בארכיון הכפר, פנקס בית הכנסת כפר־יחזקאל. מסמך זה, שהוא מעין ספר קהילה מפורט ומגוון, חושף בהרחבה, ומזווית שאינה מוכרת על פי רוב, את מערכת היחסים הבינ־דורית המורכבת שהתפתחה ביישוב באותן השנים, בעיקר סביב מאבקם של ה'זקנים' להקמת בית כנסת והמשך הפעלתו; ה'זקנים' יצאו למאבק זה בתנאי פתיחה קשים, ניהלו אותו בדרכים לא שגרתיות ולבסוף ניצחו.

חשיבותם של האירועים שהתרחשו בכפר־יחזקאל – ובדומה לכך פחות או יותר במספר מקומות נוספים – חורגת כמדומה מעצם התייעוד של קורות היישובים עצמם, ותורמת לעיצוב היסטורי מחודש של דמותה של קהילת ה'זקנים' בעמק ושל יחסיה עם האוכלוסיות הצעירות והמובילות.

אוכלוסיית ההורים השולית מתוארת על פי התדמית המקובלת כמי שכפפה את ראשה בפני תפיסותיהם האידאולוגיות והרוחניות של בניה ובנותיה, ולמדה לחיות את חייה תוך קבלת ההגמוניה המוחלטת של התפיסה החילונית של ה'צעירים'. על פי התיאור הרווח ההורים אמנם הקפידו לקיים ככל האפשר את מצוות הדת בדל"ת אמותיהם הפרטיות, אך לא ניסו להשפיע ולעצב את חיי הכלל ביישובים השונים על פי תפיסותיהם הדתיות.

אולם מתברר כי לפחות במספר מקרים הייתה המציאות רחוקה מאוד מתדמית זו. בכפר־יחזקאל ההורים לא רק נאבקו על זכותם לקיים את מצוות הדת בלא כל הפרעה, כי אם ניסו – בעיקר באמצעות הקמה ותפעול של בית כנסת מקומי – להשפיע על רשות הרבים התרבותית בכפר, לעתים במוצהר ולעתים במשתמע. כך אירע בכמה מקומות נוספים שיוזכרו, חלקם יישובים חקלאיים וחלקם שכונות פועלים עירוניות, שהוקמו אף הן על ידי אוכלוסייה חלוצית צעירה וחילונית בתפיסותיה. משום כך העיסוק בסוגיה זו מוסיף נדבך – אם גם שולי על פי רוב – לתיאור חיי הרוח והתרבות ביישובים הצעירים באשר הם ולהבנת היחסים הבינ־דוריים והפנים־יישוביים במקומות השונים.

הקמת כפר־יחזקאל ודור ההורים החלוצים

כפר־יחזקאל נוסד כמושב עובדים בשנת 1921 בעמק יזרעאל המזרחי, מרחק 10 ק"מ מעפולה.¹⁰ ראשיתו של הכפר בשנת 1919 – אז ניסתה לראשונה קבוצת המייסדים, חברי 'אחדות העבודה', להתיישב על אדמות חמארה שבגליל העליון. מרבית המתיישבים הגיעו ארצה לפני מלחמת העולם הראשונה, וכשביקשו להתיישב כבר היו בעלי משפחות. לאחר שהניסיון בחמארה לא עלה יפה הוצע

ראו למשל: ש' קושניר, כפר יחזקאל, תל־אביב תרפ"ט, עמ' 64; מ' אמת (עורך), נהלל: חזון בהגשתו: ראשון למושבי עובדים, תרפ"א-תשל"א 1921-1971, תל־אביב 1971, עמ' 464-465; א' ינאי, תולדות עין חרד, עין־חרוד 1971, עמ' 267-268; מ' אמת (עורך), כפר יהושע ביובלו: דור לדור יביע אמר, תרפ"ז-תשל"ז, 1927-1977, תל־אביב 1982, עמ' 213; פורת (לעיל, הערה 7), עמ' 112-113.

10 על תולדות הכפר ראו בעיקר: קושניר (לעיל, הערה 5).

כפר־יחזקאל, 1923
(באדיבות בית חיים
שטרמן, עין־חרוד מאוחד)

לאנשי הקבוצה להתיישב באזור תל־עדס (לימים תל־עדשים) ואף באדמות יג'ור (לימים יגור), במערב העמק, ואולם לבסוף נקבע היישוב במקומו הנוכחי (אם טובה), ואנשי הקבוצה עלו להתיישבות הקבע במקום בחנוכה תר"ף (דצמבר 1919). היישוב תוכנן אז לשישים משפחות בסך הכול. בשנים הראשונות נקרא המושב עין־טבעון, אך שמו שונה לכפר־יחזקאל בלחץ 'קרן קיימת לישראל' ולבקשת הנדבן הבריטי היהודי־העיראקי יחזקאל סחייק ששון, כהנצחה לבנו יחזקאל שנפטר בדמי ימיו. לחצה של 'קרן קיימת' נבע מכך שבני משפחת ששון תרמו כספים רבים לרכישת אדמות בעמק מספר שנים קודם לכן.

אופיו של מושב העובדים הצעיר הושפע לא מעט מן העובדה שמרבית מייסדיו היו בני העלייה השנייה, והדבר ניכר בעולמם החברתי של החברים ובאופי המוסדות שהוקמו ביישוב בשנותיו הראשונות.¹¹ בעשור הראשון נבנו בכפר־יחזקאל מבני עראי למגורים, לשירות ולמשק, ורק בראשית שנות השלושים הושלמה בניית מגורי הקבע ביישוב.

ראשוני ההורים באו לכפר־יחזקאל כבר בשנה הראשונה לייסודו של הכפר, מיד לאחר עלייתו על הקרקע.¹² ה'זקנים' התגוררו כמו כולם בצריפי עץ, ותוך שנים אחדות הגיע מספרם לכמה עשרות.¹³ הואיל ורובם ככולם היו שומרי תורה ומצוות, נדרש עבורם מקום תפילה מוסדר. בשנת תרפ"ד (1924)

11 על אופיו של כפר־יחזקאל לעומת מושבי העובדים האחרים בעמק ראו: ר' אידן, 'מרעיון לתנועה: התפתחות רעיון מושב העובדים ויישומו 1919-1933', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל־אביב, תשמ"ט, עמ' 55-56; ובקצרה: הנ"ל, 'מנהלל לכפר יהושע: התפתחות רעיון מושב העובדים ויישומו בשנות ה-20 בעמק יזרעאל', נאור (לעיל, הערה 1), עמ' 86-72.

12 ראו למשל זיכרונותיהם של שמואל הייבוש ואהרן ויונה שופמן, בתוך: קושניר (לעיל, הערה 5), עמ' 100-101.

13 א' פלרשטיין (גבאי בית הכנסת של כפר־יחזקאל) אל המרכז החקלאי, סיוון תרפ"ז, ארכיון כפר־יחזקאל.

תרמה 'חברת הכשרת היישוב' 40 לא"י לבניית צריף בן שני חדרים, במעגל המרכזי של הכפר, כפתרון זמני לבעיה.¹⁴ חדר אחד בצריף הוקצה למגורי השוחט המקומי, בנימין זאב רוטברג, שהוסמך על ידי הרבנות הראשית לדאוג לצורכי הדת בכל רחבי עמק יזרעאל המזרחי ועמק בית-שאן,¹⁵ והחדר האחר נקבע לשמש כמקום התפילה המקומי.

לאחר שהתברר כי בשבתות פוקדים את המקום גם מתפללים מיישובים אחרים בסביבה (הצועדים בשבילי העפר, ובחורף בבוץ), ולנוכח העובדה שבימים הנוראים עלה מספר המתפללים בצריף על מאה נפש, עלה הצורך בבית כנסת שישכון במבנה קבע.

המאבק הבינ-דורי וההחלטה על הקמת בית הכנסת בכפר

הדחיפה הראשונית לדרוש מהנהגת המושב להקצות מגרש להקמת בית כנסת של קבע ניתנה לתושבים המבוגרים מהרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865-1935). הרב קוק התארח בכפר-יחזקאל בחודש כסלו תרפ"ד, במסגרת סיור כללי שערך בלויית קומץ רבנים בהתיישבות העובדת בצפון הארץ.¹⁶ בצריפו של השוחט רוטברג פנה הרב לחברי המושב כולם בקריאה נרגשת לכנס 'אסיפה כללית להחליט על הכשרות, השבת ובית התפילה למושב'.¹⁷

בי"ב באייר תרפ"ז (15 מאי 1927) שב הרב וביקר בכפר, במסגרת מסע שערך בניסיון לשנות את אופיו של חג הביכורים כפי שחגגו אותו יחדיו מספר יישובים חקלאיים בעמק יזרעאל מאז שנת תרפ"ד. הפולמוס על דמותו של חג השבועות מדגים נאמנה את הגישה שרווחה גם בכפר-יחזקאל לקיום מצוות הדת המעשיות ואת מקומה של המסורת בכלל בחיי היישוב. בשנים הראשונות לא עורר אופיו החדש של החג שנחוג בעמק, חג חלוצי ומנותק מן המסורת, את דעת הקהל בקרב האוכלוסייה הדתית בארץ-ישראל, ואף מרבית הרבנים לא נדרשו לעניין, אולי מפני שמדובר היה רק ביישובים חקלאיים אחדים (ביניהם כפר-יחזקאל). ואולם לאחר שנים אחדות פרסם את הדברים הרב יהודה ליב פישמן-מימון (1875-1962), עורך השבועון של תנועת ה'מזרחי', 'התור', והם חוללו סערה ציבורית לא קטנה. בניסיון להשפיע על היישובים בעמק לשנות את האופן שבו נחוג החג

14 עד כה טרם מצאנו בארכיונים מידע מפורט על מענק זה מטעם 'חברת הכשרת היישוב'.
 15 רוטברג (1864-1944) עלה ארצה מאוקראינה בשנת תרפ"ג (1923), עם אשתו וארבעה מבניו, והתיישב בכפר-יחזקאל לאחר שהוזמן למקום על ידי בן אחיו, זאב רוזנבלט, שהיה מחברי המושב. רוטברג שימש כשוחט, מסדר קידושין וכיוצא באלה עד פרישתו בשנת תרצ"ו (1936) ועזיבתו לתל-אביב, ושם נפטר בשנת תש"ד (1944). בשנת תרצ"ד (1934) פרסם ספר דרשני על פרשיות השבוע, ובפתח הספר זכה להסכמות מאת האדמו"ר מטשורטקוב, מרבני חיפה ותל-אביב וכן מאת הרב אברהם יצחק הכהן קוק, הרב הראשי האשכנזי. בין היתר הוענקו שם 'תשבחות לשוחט הכריזמטי, על תפקודו המוצלח במיוחד בתפקידו בעמק יזרעאל' (ב"ז רוטברג, זכר בנימין, ירושלים תרצ"ד, עמ' 1-5); ראו גם: קושניר (לעיל, הערה 5), עמ' 271.
 16 סיור זה היה המשך לסיור קודם שקיים הרב קוק באזור בשנת 1914 (תרע"ד), לצורך מפגש בלתי אמצעי עם החלוצים הציונים במושבות וביישובים הצעירים. לתיאור מפורט של המסע הראשון ראו: י"ב הלוי הורוויץ, אלה מסעי: רשימת מסעי הרבנים אשר נסעו לסייר את כל מושבות השומרון והגליל בחורף שנת תרע"ד, ירושלים תשס"א; מ' אליאב, 'מסע הרבנים למושבות הגליל בשנת תרע"ד' (נסיון להדברות ולקחיו), עמ' שעט-שצו.
 17 זעירא (לעיל, הערה 2), עמ' 188.

הרעיפו החוגים הדתיים תשבחות לאופיו החקלאי של החג המתעורר מחדש לאחר 2,000 שנים, אולם לחילול החג ההמוני לא אבו הרבנים הראשיים ובני חוגם להסכים. בשנת 1927 יצא כאמור הרב קוק בלוויית משלחת מטעם הרבנות הראשית האשכנזית למסע שכנוע ביישובי העמק.¹⁸ בביקור זה בכפר-יחזקאל קיים הרב שיחה אישית ממושכת עם שמעון קושניר, ממייסדי הכפר, וניסה לשכנעו שאסור לתושבי הכפר לחלל את קדושת חג השבועות המתקרב בהסעת הביכורים ברכב, וביקשו למצוא דרך להעביר את החגיגות ליום חול ולהסיע את המטענים היקרים בערב החג או בצאתו.¹⁹ במהלך שיחה זו המשיל הרב קוק את בני הכפר לאצטגנינים (חוזים בכוכבים), ואת מצוות היהדות המעשיות לרגליו של טלסקופ, והסביר כי כל תוזה קטנה של רגלי הטלסקופ על הקרקע מסיטה את התצפית בכוכבים באלפי מיליון, וממילא מקלקלת את משימתם של האצטגנינים.²⁰ אך בקשותיו נפלו על אוזניים ערלות, המאמצים לשנות את אופיו של חג הביכורים לא נשאו פרי, ובטקס שנערך בחג השבועות בעין-חרוד השתתפו חברים מכמה וכמה יישובים בעמק, ביניהם כפר-יחזקאל, ואפילו אורחים מעפולה.²¹ לעומת זאת לביקורו של הרב בכפר-יחזקאל נודעה השפעה מרחיקת לכת, לפחות במה שנוגע לייסודו העתידי של בית הכנסת במקום. הדיווח שבועון הדתי-לאומי 'התור' על ביקורו של הרב קוק בכפר היה אופטימי במיוחד:

במושב הזה חיכו לקראת חברי המלאכות קהל גדול וראשי המושבה בראשם. בצריפו של ש"ב [שוחט ובודק] המקום מר רויטנברג [וכך במקור] נערכה קבלת פנים רשמית וראש מועצת המושבה האדון קושניר ברח דבריהם לבכיים את הרב ואת מלוויו. אחרי ברכות של נואמים שונים נאם הרב קוק בארוכה והודה לבני המושבה על יחוסם [כלומר: יחסם] העדין אל הש"ב דמתא [של המקום], דבר המעיד על היצר הטוב הטמון בלב כל התושבים ועל תוכן נפשם הפנימי המואר ברגש דתי, אף כי מתנכרים הם לפעמים. הנאום התקבל במחיאיות כפיים, הנאספים שוחחו על עניינים עיקריים הנוגעים לבניין בית הכנסת ויתר מוסדות דתיים בכפר יחזקאל. כמו"מ זה לקחו חלק רבים מבין צעירי המושבה מצד אחד [...] ומתוך שביעות רצון נפרדו איש מעם רעהו.²²

אלא שהמציאות הייתה שונה מעט. בפגישה עם הרב קוק נכח מטעם הנהלת המושב ככל הנראה רק מזכיר הכפר, שמעון קושניר, והוא נענה אישית בחיוב לבקשת האורחים לפעול להקצאת מגרש

18 בין השאר תלוו לרב קוק הרב מאיר ברי-אילן והרב אבא יעקב הכהן ברוכוב, ראו להלן עמ' 101, הערות 81-82.

19 על הפולמוס על דמותו של חג הביכורים בהתיישובות העובדת ראו בהרחבה: שם, עמ' 167-184.

20 בדיאלוג שבין הרב קוק לקושניר ניצבו שתי תפיסות עולם זו מול זו. החלון קושניר הסביר לרב (בתמצית) ש'אם כי ידוע שהחגים, 'ציוני זיכרונות לחיי העם בארצו', שמרו על העם בגולה בצוקי העתים, הרי 'אבק דרכי נדודינו הארוכים' מכסה עליהם כעת, ובעידן הסוער החדש – במעבר מעבודות לחירות – המטרה היא ביסוס חיים בריאים של אומה מושרשת באדמתה, כולל חידוש הקשר בין החגים למקורם הארצי. ערכי היהדות לדידו אכן יקרים, אך שמירת מצוותיה בלתי אפשרית בעמק. מולו ניצב הרב, שטען: 'מעשה בשלושה איצטגנינים שהיו צופים בכוכבים ומחשבים חשבון המרחקים בין הכוכבים, הנמדדים אלפי שנים מכוכב לכוכב. בסיס התצפית הוא שלושה-רגליים שעליו קבועה מכונת התצפית (הטלסקופ). ויודעים החוזים בכוכבים, שכל תנועה ותוזה קלה של הבסיס, של רגל מרגליו, אפילו כחוט השערה, עלולה להוות – שם במרום – הפרשי מרחקים במיליוני שנים. מסורתנו הקדושה ומצוותינו המעשיות הן בסיס התצפית ורגליו, וכל תוזה קלה מהן מתעה אותנו ומשבשת את חשבוננו העליון של העם!'. לנוסח המלא של הדיאלוג ראו: ש' קושניר, הד מגלבווע, תל-אביב תשט"ז, עמ' 70-71; הרוויץ (לעיל, הערה 16), עמ' 183-184. על גישתו החיובית של קושניר לבית הכנסת בכפר ראו: קושניר (לעיל, הערה 9).

21 זעירא (לעיל, הערה 2), עמ' 174.

22 י"ל מימון, 'ב'קורם של הרב הראשי ומלאכות המזרחי', התור, שנה ז, גיליון לו, עמ' 13.

לבניית בית כנסת של קבע במושב.²³ אחר כך יעצו האורחים לקהל המבוגרים לכוון ועד פעולה ייעודי שיגיש לוועד הכפר בקשה רשמית בנושא. מייסדי בית הכנסת זכרו לימים שכבר אז דובר על בית כנסת שאמור להיות לא רק מקדש מעט מקומי, כי אם בית כנסת אזורי לתושבי העמק כולם.²⁴ ה'זקנים' בחרו בו במקום ועד בן ארבעה חברים: רוטברג השוחט, אברהם פלדשטיין הגבאי, דוד ב"ר למברסקי מכפר-יחזקאל וחיים אריה רייסקין מקבוצת גבע הסמוכה.²⁵ שיתופו של רייסקין בוועד העיד מן הסתם על המשמעות הרחבה והכלל-אזורית של היזמה.

שישה ימים לאחר הביקור דן ועד הכפר בבקשת ה'זקנים' והחליט להביאה לאספת חברים כללית. כעבור שבועיים, בה' בסיוון תרפ"ז (6 יוני 1927), התכנסה אספת החברים המבוקשת, ובסערה שהתחוללה בה נחשפה המחלוקת היסודית בין החברים ה'צעירים' לבין 'זקני' המושב. על פי פרוטוקול האספה חששו כמה מ'צעירי' המושב שביית כנסת ממוסד יפתח פתח לחדירת השפעות דתיות אחרות ליישוב 'עד כדי איום על אופיו'. אחת החברות למשל הביעה התנגדות להקמת בית כנסת בטענה שהדבר 'נוגד את כיוון עבודתנו בעתיד',²⁶ ואחד מחברי ועד הכפר הוסיף כי גם דעת הוועד עצמו אינה נוחה מכך, 'כדי למנוע גורמים היכולים לנהל תעמולה נגדנו'. תוך כדי דיון התברר שרבים מחברי המושב לא ראו מלכתחילה בעין יפה את ביקור הרבנים והלינו כעת על השלכותיו.²⁷ מנגד הועלו טענות הפוכות: צוין למשל הצורך להתחשב בצורכי תושבי המסורת של הכפר, ונעשה ניסיון להפיג את חשש ה'צעירים' מהשפעתו המתרחבת של המוסד העתידי.²⁸ בעניין מימון הבנייה טרח למברסקי להסביר כי הכסף הראשוני מובטח ממילא מהרבנות הראשית, וכך לא ייפול המיזם למעמסה על המושב. ראש ועד הכפר, קושניר, עמד בהבטחתו לרב קוק ותמך בכל פה בהקצאת המגשר, אך ללא הועיל. באותו ליל אביב בשנת 1927 החליטה האספה הכללית של כפר-יחזקאל ברוב זעום נגד הקמת בית כנסת בכפר, 'ואפילו אם יוקם על מקום צריפו הישן של השוחט'.²⁹

23 פלדשטיין אל המרכז החקלאי (לעיל, הערה 13).

24 פנקס בית הכנסת, עמ' 146. על מקור זה ראו להלן ליד הערה 46.

25 אברהם פלדשטיין (1860-1947), יליד אליפול שבאוקראינה, שימש כגבאי בית כנסת מקומי בעיר, ובראשית שנות העשרים התיישב בכפר-יחזקאל בעקבות בנו, משה. בשנים הראשונות להתיישבות היה פלדשטיין שותף מלא לפעילותו של רוטברג בעיצוב חיי הרת בכפר, ולאחר ייסודו של בית הכנסת הקבוע בכפר שימש כגבאי עד פטירתו בשנת תש"ז (1947). על שמו נקרא מאז בית הכנסת 'אשל אברהם'. לדמותו נקשרו סיפורים מיתולוגיים שונים על חייו בגולה, ועל פי הירוע שבהם הוא נתלה בצווארו על ידי פורעים במהלך פוגרום, אולם בשל כובד משקלו נקרע החבל והפורעים נמלטו מפניו מחשש למזל רע. מאז ועד יומו האחרון – טענה המסורת המקומית – הסתובב בכפר ובכיסו חתיכה מאותו החבל. דוד למברסקי (1870-1966) נולד באודסה ועלה ארצה בסביבות שנת 1914. הוא הגדיר עצמו בויכרונותו 'חובב ציון בלב ובנפש'. שימש בכפר-יחזקאל גבאי, חזן ומלמד ילדים בני מצוה, עד מותו הטריג בשרפה שהבעיר הוא עצמו סמוך לביתו. חיים אריה רייסקין (1871-1958) נולד בקריניקי שבפולין, היה אבי אחת החלוצות בגבע, והתגורר שם בשנותיו הראשונות בארץ. לאחר מכן עזב להודו-השרון – שם היה לו פרדס והוא גם הקים במקום בית כנסת. נחשב ליהודי דתי ליברלי למדי. נקבר בגבע.

26 טענה זו הושמעה מפי חסיה רדורי, לימים חברת כנסת בכנסת הראשונה.

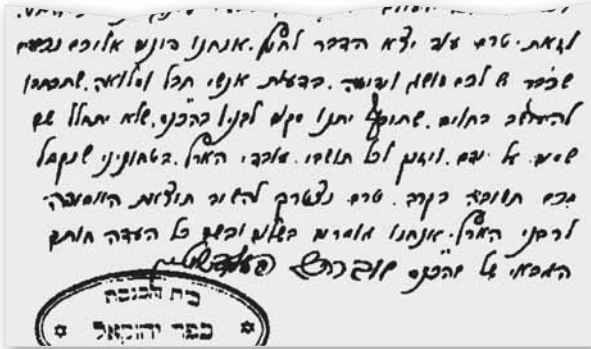
27 פרוטוקול אספת החברים בעניין פניית ה'זקנים' לקבלת מגרש לבית הכנסת, ה' בסיוון תרפ"ז (תודות לארכיון כפר-יחזקאל ולאודי מטוס).

28 אחד התומכים בבנייה היה זאב רוזנבלט, שכאמור הזמין מלכתחילה את השוחט רוטברג להתגורר במושב.

29 על פי מקור אחד היה רוב של עשרים ואחד נגד תשעה-עשר, ועל פי מקור אחר – רוב של עשרים ואחד נגד שבעה-עשר. השווה: פרוטוקול האספה (לעיל, הערה 27) לנתונים בעמודי הפתיחה של פנקס בית הכנסת.

ה'זקנים' לא קיבלו הכרעה זו בשוויון נפש. הם טענו לאי סדרים מנהליים והסבירו שנציגיהם באספה צוידו ביפויי כוח לצורכי הצבעה, אך הנהגת המושב פסלה יפויי כוח אלה ואישרה רק למי שנכח בפועל להצביע. משלא נענו גם לאחר שהעלו טענות אלו הכריזו ה'זקנים' שבית הכנסת ייבנה בין כך ובין כך – בסיוע המושב או בלעדיו – כדברי השוחט רוטברג: 'שבהתנגדות שלהם יהיה לטובה לבניין בית הכנסת, ביותר זמן קרוב וביותר פאר והדר, כי היהדות בעולם עוד לא מת, ושלא ברצונם יהיו מוכרחים ליתן מגרש לבניין ביהכנ"ס, והאסיפה הזאת תהיה להמושב לכוושה וכלימה בכל העולם'.³⁰ האירועים שהתרחשו בעקבות הצהרה זו הוכיחו כי רוטברג צדק. ה'זקנים' יצאו למאבק אישי על זכויותיהם – ועל זכויות התרבות היהודית להשקפתם – בהנהגתו של הגבאי פלדשטיין. פלדשטיין שיגר מכתב רשמי אל 'המרכז החקלאי', שמושבו היה בתל-אביב,³¹ וביקש את סיועו לעניין בית הכנסת, ואף כלל איום מפורש שאם ייענה בשלילה ייאלץ לדווח לרבני הארץ על הפרשה.³² תשובת 'המרכז החקלאי' אינה ידועה, אך האיום מומש במלואו. פלדשטיין פתח במסע אישי לאיסוף תרומות בכל הארץ לבניין בית הכנסת. התרומה הכוללת הראשונה ניתנה לו בירושלים מידי חברת משפחה ותיקה, לאה לבנון,

אמו של השופט מרדכי לבנון ומראשי קרן 'חברת נשים לבניין ירושלים'. בעידודו של הרב קוק העניקה לבנון לפלדשטיין 90 לא"י ראשונות לצורך הבנייה ואף מספר תשישי קדושה לשימוש המתפללים.³³ בהמשך פנה פלדשטיין לגורמים אחרים, בהם כמה אישים מפורסמים שעד אותה העת לא זוהו דווקא עם בניית בתי כנסת בארץ הקודש, ולא נענה ריקם: למשל פנחס רוטנברג תרם 25 לא"י, ויהושע חנקין, גואל אדמות העמק, תרם סכום זהה לזכר אשתו אולגה. משפחת ששון, שעל שם אחד מבניה

נקרא הכפר, הצטרפה גם היא למאמץ ותרמה 115 לא"י במספר תרומות עוקבות.³⁴ פלדשטיין, כדברי חבריו, 'דפק על כל דלת של התורמים ומפרוטה לפרוטה צרף לסכום של 1600 לירות שעלה הבניין. משך עשר שנים לא נח ולא שקט לא לן בביתו, רק בנסיעות לאיסוף תרומות למען הבית. היה ידוע בכל הארץ [...] ובמוסדות בין כל הרבנים בשם "הגבאי מכפר יחזקאל"'.³⁵ משראו כי ה'זקנים' נחושים בדעתם להמשיך בתכניותיהם, החליטו 'צעירי' המושב בשלב כלשהו להעניק להם מגרש בסמוך לצריף השוחט, אך הניחו להם להתמודד לבד עם הקמת בית הכנסת ותפעולו.

קטע ממכתבו של הגבאי פלדשטיין למרכז החקלאי, '...שתכתבו להמושב בחויה. שתיכף יתנו מקום לבניין בהכנ"ס...'. סיוון תרפ"ז (ראו הערות 13, 14)

30 פלדשטיין אל המרכז החקלאי (לעיל, הערה 13).
 31 המרכז החקלאי היה הארגון הכלל-ארצי שעסק בתכנון יישובים, ושייצג את הפועלים החקלאים ואת ההתיישבות העובדת כלפי הסוכנות היהודית ואחר כך מוסדות המדינה.
 32 'אנחנו פונים אליכם נכבדים שכבר יש לכם מושג וידיעה ברעות אנשי תבל ומלואה, שתכתבו להמושב בחויה [= הוראה]. שתיכף יתנו מקום לבניין בהכנ"ס שלא יתחלל שם שמים על ידם' (פלדשטיין אל המרכז החקלאי [לעיל הערה 13]).
 33 פנקס בית הכנסת, עמ' 145. על פי עדות נכדתו של פלדשטיין (רוחל'ה שדה-דחן), המשפחות היו מיודדות מימיהן הראשונים בארץ ותקופה מסוימת גרו יחד בקיבוץ חולדה.
 34 שם, עמ' 144-146.
 35 שם, עמ' 140.

בניית בית הכנסת ותפעולו לאורך השנים

משגויס סכום מספיק לבנייה הוזמנו תכניות אדריכליות לבניין בית הכנסת. על הזמנת התכניות ומתן סיוע נוסף בבניה הופקד יש"י אדלר, מראשוני המורים לעברית בגימנסיה 'הרצלייה' וראש ועד יהודי יפו, ששימש שנים ארוכות כגבאי בבית הכנסת הגדול בתל-אביב, והיה שותף לתכנונו ולהקמתו בשנות העשרים.³⁶ אדלר היה אביהן של שתי צעירות בכפר, ואחת מהן, חנה, הייתה כלתו של פלדשטיין.

לא ידוע מיהו האדריכל שתכנן את בית הכנסת. על פי עדויות של כמה מוותיקי הכפר היה זה אחד מן האדריכלים שתכננו את בית הכנסת הגדול בתל-אביב, והוא גויס למיזם על ידי אדלר. אך אין לכך כל הוכחה, וייתכן שאדריכל או קבלן מקומי הוא שתכנן את בית הכנסת, וניסה לשלב בו יסודות מעבודותיהם של אדריכלים ידועים, דוגמת אלכסנדר ברוולד (1877-1930), שחלונות בית הכנסת מזכירים מעט את עבודתו בבית הכנסת הגדול בתל-אביב.³⁷

כשנה לאחר דחיית הבקשה המקורית באספה הכללית במושב, נורתה בט"ו באב תרפ"ח (1 באוגוסט 1928) אבן הפינה למבנה. המעמד, שהשתתפו בו תושבים רבים מהכפר, בהם נשים, צעירים וילדים, הונצח בתצלום בידי צלם שהובא ככל הנראה מעפולה.³⁸ הבנייה החלה מיד אחר כך והסתיימה בראשית שנות השלושים.

בית הכנסת – הניצב על תלו עד היום – הוקם במעגל המרכזי של הכפר, לא רחוק מחדרי הוועד ומוסדות נוספים. המבנה המלבני והפשוט במונחי ימינו, הוא מבנה דו-קומתי שבלט בסביבתו במונחי העת ההיא. במשך השנים הוא טוּיח, רובו חופה בגג רעפים, ובקדמתו – גג שטוח. על הגג הותקנה חנוכייה גדולת ממדים. סגנון החלונות אקלקטי, ומזכיר במידה רבה את סגנון הבנייה התל-אביבי באותה התקופה. עזרת ישראל ('עזרת הגברים') תפסה את רוב הקומה העיקרית, ועזרת הנשים מוקמה מאחוריה. לימים הועברה עזרת הנשים לקומה השנייה, ונבנתה כגלדיה עליונה בחלקו האחורי של אולם התפילה. בחלונותיו המזרחיים של בית הכנסת הותקנו ויטראז'ים ובהם סמלים יהודיים. באגפי מבואת בית הכנסת הוקמו מימין לכניסה הראשית מקווה טהרה ומשמאלה חדר שירות.³⁹ עיצובו הפנימי של בית הכנסת פשוט למדי, ולאורך השנים נוספו בו ארונות ספרים, תשמישי קדושה ופריטים

36 שם, עמ' 101.

37 על פי ריאיון עם ד"ר עדינה מאיר-מריל, שחקרה את אדריכלות בתי הכנסת בארץ-ישראל בתקופת המנדט. על ברוולד ודמותו ראו: ע' מאיר-מריל, 'בית הכנסת הגדול בתל אביב ותורמותו של אלכס ברוולד להקמתו', קתורה, 57 (תשרי תשנ"א), עמ' 105-119; ל' ריכטר (עורכת), אלכסנדר ברוולד 1877-1930 הארכיטקט והאמן (קטלוג), חיפה 1990; א' ארליק, על ארכיטקטורה ובינוי ערים, חיפה תשמ"ג, עמ' 209-216.

38 מזוהים בתמונה: עומדים משמאל לימין: זהבה ליבין, שמואל ליבין, יהושע תבורבסקי; יושב במרכז חבוש קסקט שחור למברסקי ומשמאלו אדלר; מאחורי למברסקי: יהושע קרבצ'בסקי, הייבוש (עם זקן לבן). פלדשטיין (מוקן חובש כיפה); יושב במרכז חבוש מגבעת עירונית הקבלן או המהנדס (שמו לא ידוע). ברקע פיגומים ראשוניים.

39 במקור, ככל הנראה, יועד חדר השירות לשמש מעין חדר הכנסת אורחים (ראו בנספח). הקמתו של חדר הכנסת אורחים הייתה כמעט מתבקשת מאליה, מאחר שחלק מן המתפללים במקום בשבתות בשנים הראשונות היו בני מושבים וקיבוצים אחרים, ומסתבר כי העדיפו מפעם לפעם לשהות בלילה בבית הכנסת המקומי, ולא לעשות שוב, בלילה ובבוקר, את הדרך לביתם וממנו ברגל.

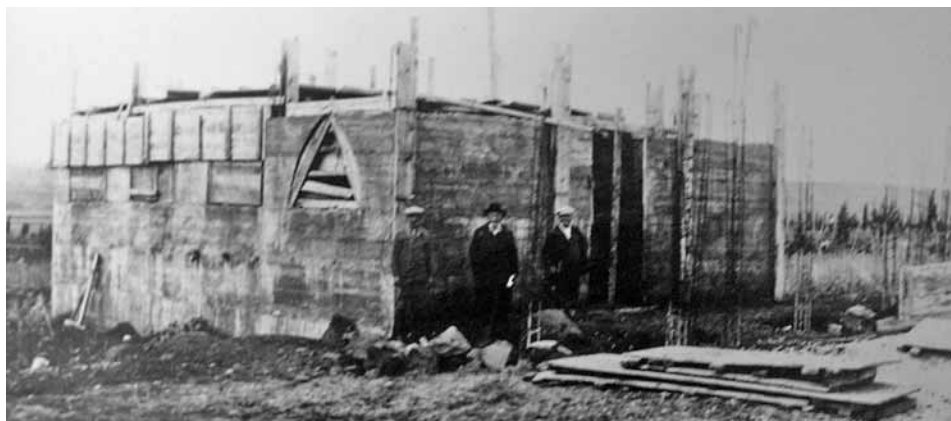
הנחת אבן הפינה,
ט"ו באב תרפ"ח
(1928)

(התצלום באדיבות רחל
שדה-חן)

שונים שתרמו תושבי הכפר. על הקיר הצפוני נקבעו כמה לוחות זיכרון משיש בסגנון מסורתי, ועליהם נחקקו שמותיהם של מייסדים, תורמים, גבאים ואחדים מחללי צה"ל בני הכפר.⁴⁰ בית הכנסת הפך בתוך שנים אחדות למרכז דתי וטקסי אזורי, כפי שחזו מראש הרב קוק ומלוויו. נחגגו בו חתונות וחגיגות בר מצווה של תושבים מכל מרחב העמקים שממזרח לעפולה ועד בית שאן. בעגה המקומית באותה התקופה שגור היה הביטוי 'נסיעה לכפרי-יחזקאל', שמשמעותו הייתה החלטה להינשא, וזאת בהתאם לכללי הטקס שהיו מקובלים באזור.⁴¹ עם הזמן נחוגו במבנה גם

40 בלוח הזיכרון המרכזי מונצחים שמונה ממשרתי הקודש של הכפר ותשעה מחלליו במלחמת העצמאות. בלוח אחר מוזכר למברסקי, ובלוח קטן משפחת פרנקו, שתרמה לשיפוץ בבית הכנסת בשנת תשל"ו (1976).

41 עדויות אישיות; פנקס בית הכנסת, עמ' 142. בריתות מילה, ראוי לציין, בוצעו בתקופה ההיא בעיקר בבתי חולים.

בית הכנסת בשלבי בנייה
(באדיבות ארכיון כפר-יחזקאל; תודתנו לאלון מטוס)

אירועים רשמיים של הכפר ונערכו בו תפילות חגיגיות, למשל לביל יום העצמאות, שאורגנו ביזמת ה'זקנים'.⁴²

הנה כי כן לאחר מאבק בין-דורי עיקש בנקודה היישובית הקטנה הפך בית הכנסת בכפר-יחזקאל לעובדה מוגמרת. חשיבותו חרגה מעבר לגבולות הכפר, והוא היה סמל מקומי משך כמה וכמה עשרות שנים. דווקא משום כך מעניין לציין כי בפרסומים השונים של כפר-יחזקאל למן שנות העשרים ועד שנות השישים מצויים רק אזכורים בודדים, קצרים ואקראיים של בית הכנסת, והוא לא זכה במסגרות אלו ליחס שזכו לו שאר המוסדות – החקלאיים, הכלכליים והתרבותיים – שפעלו בכפר. בחוברות ובספרים שהופקו למלאות עשור, עשרים ועשרים וחמש שנים לכפר, בעלון הסדיר שהוציא הכפר לאור בשנות השישים, ואפילו בספרי המאזנים הכספיים שפורסמו פעמים אחדות, אין כמעט זכר לבית הכנסת.⁴³ אחד היוצאים מן הכלל בהקשר זה הוא העלון שיצא ימים אחדים לאחר פטירתו של למברסקי, ואשר בסופו הוקדשו כשני עמודים לרשימות על דמותו.⁴⁴

פנקס בית הכנסת ותכניו

בניגוד לאזכורים המועטים של בית הכנסת המקומי בפרסומים השונים של הכפר, זכו בית הכנסת, אוכלוסיית ההורים והחיים הדתיים במקום לתיאור מפורט וחרגי ביישובי העמק בפנקס בית הכנסת המקומי, תעודה ייחודית ונדירה, במידה רבה גם מפתיעה.

42 פנקס בית הכנסת, עמ' 137.

43 לעניין זה ראו למשל: קושניר (לעיל, הערה 5); י' מרגלית (עורך), כפר יחזקאל: ספר היובל במלאת המישים שנה לעלייה על הקרקע, 1971-1921, תל-אביב 1971; כפר יחזקאל: תרפ"ב – ט"ו כסלו – תש"ב, תל-אביב תש"ב; בכפר (עלון כפר-יחזקאל, יצא לאור באופן לא סדיר, בשכפול, במהלך חלק משנות השישים).

44 י' למברסקי, 'שלושים לפטירתו של אבא דוד בן יוסף למברסקי ז"ל', בכפר, תמוז תשכ"ו, עמ' 11-12; ש' יבין, 'סבא למברסקי ז"ל', שם, עמ' 12. מעניין, אגב, כי בשתי הרשימות מופיע תיאור שונה במקצת זה מזה של למברסקי. בנו תיאר אותו כ'אדם פרוגרסיבי, לא דקדק כל כך בדיני הדת, אך היה נלהב למסורת ישראל והאמין כי בזכות המסורת הגענו להקמת המדינה', ואילו יבין תיאר אותו כמי ש'היה דתי קיצוני וקנאי. היה בין המקילים מתלמידיו של הלל [...]. הוא היה מאמין וכן גם מטיף לכך שפינה זו [בית הכנסת] בכוחה ללכד את הציבור'.

בבתי כנסת רבים ברחבי העולם יוצרים המתפללים ספר קהילה, שמפורטים בו על פי רוב שמות נפטרים שלזכרם נאמרת תפילת אזכרת נשמות מספר פעמים בכל שנה. לעתים מוזכרים בספרים מסוג זה גם שמות של זוגות שנישאו בבית הכנסת או ילדים שהוכנסו בכריתו של אברהם אבינו במקום. במקרים מסוימים כולל הספר קהילתי נתונים נוספים, כגון קורותיו של בית הכנסת, שמות המייסדים, משרתי קודש ואישים שונים שתרמו לפעילותו ועוד.⁴⁵

פנקס בית הכנסת בכפר יחזקאל נכתב ככל הנראה החל משלהי שנות הארבעים, כעשרים שנה לאחר חנוכתו של בית הכנסת הקבוע, והוא כולל מידע היסטורי רב ומגוון, ההופך אותו לתעודה היסטורית ייחודית שיש לה חשיבות מעבר לסיפור הקמת בית הכנסת ותפעולו. שמו הרשמי הוא 'פנקס לזכר בעבור בית הכנסת "אשל אברהם" בכפר יחזקאל משנת תרפ"ח'. זהו פנקס רישום גדול מידות (25×37 ס"מ) בעל כריכה קשה, ובו כ-150 עמודים. דפיו כתובים בעברית בכתב יד צפוף, ומולאו באופן כרונולוגי על ידי אנשים שונים – שאינם מזהים בחתימה – בתקופות שונות ובסגנונות מגוונים.⁴⁶ הפנקס כולל כמה וכמה נושאים, המעורבבים ובלולים זה בזה, וניתן לחלקם כדלקמן: (א) פרקי היסטוריה על אודות הקמת בית הכנסת ועל קהילת ה'זקנים' בכפר; (ב) דפים אישיים לזכר מייסדים, נושאי תפקידים ומתפללים; (ג) דפי מבקרים; (ד) לוחות אזכרות ושמות הנפטרים במקום; (ה) דפים המוקדשים לדמויות ציבוריות וציוניות בולטות (בנימין זאב הרצל, יצחק בן-צבי, חנקין ואחרים); (ו) דפי הנצחת תורמים; (ז) תקנות בית הכנסת; (ח) דיווחים על אירועים מיוחדים שהתרחשו במקום לאורך השנים; (ט) זיכרונות אישיים של רבים מוותיקי המתפללים וכן של כמה מה'צעירים' מאז ימי ילדותם באירופה ועד השתקעותם בעמק יזרעאל.

קשה לקבוע מתי בדיוק החלה כתיבת הפנקס ומתי הסתיימה. עם זאת ברור שאחד הכותבים הכולטים שתרמו לעיצובו היה למברסקי. הכתיבה בפנקס הסתיימה ככל הנראה בשלהי שנות השישים, בעקבות פטירתו של האיש, שנחשב ל'אחרון הזקנים' בכפר. עם מותו גוועה באופן סופי הקהילה המקורית של בית הכנסת, ובמהלך השנים הבאות ועד היום פעל בית הכנסת באופן חלקי ביותר.⁴⁷

הבעיות העולות משימוש בפנקס בית הכנסת כמקור היסטורי ברורות כמעט מאליהן: כתיבתו המקוטעת והבלולה כלשהי, העובדה שלא ברור מי מחברו של כל קטע, הסובייקטיוויות והוסר ההומוגניות של הדוברים והעובדה שרוב החומר נכתב במבט הרחק לאחור – כל אלו מחייבים זהירות בשימוש בתוכן הפנקס ודורשים הסתייעות במקורות משלימים. גם העובדה שרק צד אחד, דור ההורים, ביטא את עצמו ישירות בפנקס, שעה שבני הדור הצעיר מיעטו בכתיבה על השאלה

45 על פנקסי בית כנסת בגולה ובארץ ישראל מאז ימי הביניים ראו: א' ארנד, 'פנקס בית הכנסת המרכזי בעכו', דרך אגדה, ט (תשס"ו), עמ' 61-76 ובהפניות שם.

46 הפנקס מצוי כיום בארכיון כפר יחזקאל. תודתנו לגרעון יבין, איש הכפר, שידע להציל פנקס זה מכיליון והעבירו לפני שנים למשמורת בארכיון המקומי.

47 בבית הכנסת החלה לאחרונה פעילות ביזמת ארגון 'אלול', שמרכזו בירושלים. הוא עומד לפני שיפוץ בסיוע תורמים כמבנה היסטורי לשימור, ויפתח את שעריו מחדש לפעילות תרבותית יהודית פלורליסטית לאנשי הכפר, רבים מהם חרשים, ולתושבי האזור כולו.

הדתית, אינה מקלה על המחקר. עם זאת כמות המידע, הפרטים והזיכרונות המקוריים האצורים בו הופכים את הפנקס לתעודה בעלת עניין וייחודיות החורגים מדל"ת אמותיו של כפרי-יחזקאל, ועל סמך הפנקס בתוספת פרטים היסטוריים השאובים ממקורות נוספים ניתן לצייר תמונה מלאה למדי של ההתרחשויות בכפר ושל משמעותן החברתית וההיסטורית.

מבין תכניו העשירים של הספר נתמקד בשני נושאי-אב: דמותם הציונית והדתית של בני דור ההורים ודמות הדור הצעיר והחילוני ויחסו לדת ולמוסדותיה. כן נעסוק בתוצאות ההתנגשות בין הדורות בשאלת הקמתו של בית הכנסת. טיב היחסים בין בני הדורות השונים עולה במקומות רבים לאורך המסמך כולו, ולהלן נצביע על דוגמאות אופייניות אחדות. נושאים חשובים אחרים דורשים מחקר משלים.

א. מייסדי המושב (ה'צעירים') נוכח עולם בית הכנסת והיהדות

יחסם של 'צעירי' המושב לבית הכנסת שהוקם בלב מגרשם הביתי החלוצי לא היה מטבע הדברים אחיד, ונראה שהיו בקרבם מי שלא התנגדו כלל לבנייה, ואולי אף סברו שהדבר ראוי ונכון למען הדורות הבאים. עם זאת משיחות עם ותיקי המושב כיום ומעיון בדפי פנקס בית הכנסת עולה שלפחות מזוויות ראייתם של שני הצדדים לאורך השנים התנגדו מרבית ה'צעירים' לבניית בית הכנסת, ובהמשך גם לפעילות שהתקיימה בו. במסגרת תיאור הקמת בית הכנסת בשנת תרפ"ח (1928) למשל הוזכר יחסם השלילי של ה'צעירים' לבנייה:

אזור ה'פלחה'
בכפר יחזקאל,
1943 בערך; קצהו
של בית הכנסת
נראה בימין התצלום
(צילום: עמירם יערי)

הוועד ואנשי המקום לא לקחו שום חלק בבניין הבית – הגם שאחדים מחברי המושב הרוויחו בבניין, בעבודה ובהובלה [פענוח המילה מסופק] את חומרים לבניין – בטענה שהם כולם חופשיים, לא דתיים, ולא רצו לקחת דוגמה את המושבים כגון מרחביה, בלפוריה, תל עדשים, כפר ויטקין [כך!], באר טוביה, כפר אז"ר ועוד רבים שהם חופשיים ולא דתיים לא פחות מכפר יחזקאל.⁴⁸

לימים היו גם מי שהכו על חטא בעניין זה. אחד מ'צעירי' המושב בשנותיו הראשונות, צבי רבינוביץ', הגדיל לעשות ותיאר בפנקס את שורשי התנגדותו בעבר לחיים הדתיים במושב. דבריו נכתבו עם מותו של השוחט הזקן רוטברג, עשרות שנים לאחר המאבק הראשוני:

אמנם הייתי בתל אביב ולא ידעתי על יום מותו של השוחט ולא השתתפתי בהלוויה, ומצטער מאד על זה. כבר לפני איזה זמן הצטערתי ביחס אליו, זה היה אז כשהוא רק בא ארצה לקרובו מנחם רוזנבלט ז"ל, ומנחם? [הציע אותו בתור שוחט בכפר יחזקאל, ואני מתוודה שהתנגדתי לו אז, בחשבי שהוא איש אדוק מאד ובטח יסכול אצלנו מאד בתור כפר חפשי לגמרי וגם אנחנו נסכול מזה].⁴⁹

ה'זקנים' חשו בהתנגדות זו ונקלעו עקב כך לעמדת התגוננות, עמדה שהייתה מטבעה נקודת מוצא למאבק. ביטויים לדבר, אם גם קצרים ומפוזרים באקראי, פזורים לאורך הפנקס.⁵⁰ דומה שאין כמו

48 'דף ועד המושב המקומי', פנקס בית הכנסת, עמ' 145.

49 'זכרונות על דמות של השוחט הזקן מכפר יחזקאל', שם, עמ' 112. לימים נפל בכורו של רבינוביץ', שהיה הבן הראשון בכפר, במלחמת העצמאות, ושמו הונצח בלוח הזיכרון של בית הכנסת.

50 כך למשל באחד הקטעים בפנקס נתפסת אפילו תפילת השבת כמעשה שעיקרו התרסה: 'המתפללים בצאתם את בית הכנסת, בייחוד שבת ומועד, הם מפגינים נגד החפשים ומזכירים לאנשי המקום ששבת היום, יום קדושה ומנוחה למען כל ימי השבועה [כך!]!' (דף שמחת תורה', שם, עמ' 140).

פרשת טקס בר המצווה הראשון שנחוג בכפר, והמתואר בהרחבה בפנקס, כדי להמחיש את עומק התהום שנפערה בין בני הדורות השונים במושב. באותה השבת, כך נכתב, התכנסו כל 'זקני הכפר בבית הכנסת וחיכו לחתן האירוע, אלא שדבר מה השתבש. וכך כתב למברסקי הזקן בזיכרונותיו בפנקס:

ויהי היום, והנער הגיע לתקופת בר מצוה. האם התייחסה לעניין זה בקדושה וטהרה, ידעה שהמורים [בבית הספר שבכפר] מתייחסים בשלילה לעניין זה, אך פנתה לשוחט הזקן ר' בנימין זאב ז"ל, מה לעשות ואיך להכין את הנער לבר מצוה. השוחט שלח אותה אלי. היא בדמעות בקשה ממני לחנך את בנה, וברצון הסכמתי ללמד את הנער, יום יום שעה [...] וכשהגיע שבת בר מצוה היה מוכן למפטיר והכל בסדר. והנה בשבת בשחרית, מחכים לבר מצוה והילד איננו, וגם אמו איננה. לא ידעתי פירוש הדבר, למה לא בא, כי הנער התמסר לדבר זה ברצינות ובאמונה וגם בחובה כשרה. נתגלה שהילדים [...] מכיתה של הבר מצוה באו וסגרו את כל המקומות, ולא נתנו

כפר-יחזקאל בתצלום אוויר, 1939, מבט מזרומ
(באדימות בית חיים שטורמן, עין-חרוד מאוחד)

[לחתן] בר מצוה לצאת לבית הכנסת. אז ירדתי מעל הבמה עטוף בטלית, רצתי אל מנהל בית הספר מר סמילנסקי-תלמי משה ושאלתי נימוק, אפשר לראות מעשים כאלה בדיוק כמו ברוסיה המועצות אנטי דתית [...] וזוכר אני איך מנהל בית הספר מר סמילנסקי התנצל והצטרף לפני ובקש ממני סליחה והבטיח להסביר לתלמידים וגם לענשם, ובוה יגמר ולא תהיה שום התנגשות ושום התנגדות לפעולותי ולפעולת הינוך רוחני.⁵¹

אלא שדווקא אירוע זה חולל מפנה חיובי ביחס לטקסי בר המצווה של ילדי הכפר, ובמרוצת השנים למדו 118 נערים אצל המלמד למברסקי לקראת העלייה לתורה בבית הכנסת. קיומו של בית הכנסת הפך לעובדה מוגמרת, ואף אם ככלל נותר היחס לענייני דת ואמונה בעינו, הרי על עצם קיומו של בית הכנסת במקום לא ערער עוד איש.⁵² יש לציין שפרט לילדי הכפר משך בית הכנסת תלמידים נוספים מחוץ לכפר.

בחבורת מיוחדת שהופקה לרגל מלאות עשרים שנה למושב, נכללה רשימה של זיוה קופליס, תלמידת כיתה ט' בכפר, שתיארה את כניסת השבת בכפר, ונכתב בה בין היתר: 'פה ושם כבר נראו

51 ד' למברסקי, 'זכרונות של המייסדים', שם, עמ' 27-28.

52 מרגלית (לעיל, הערה 43), עמ' 102.

בית הכנסת, 1944
(צילום: עמירם ערב)

זקנים וזקנות לבושים בגדי חג והולכים לבית-הכנסת.⁵³ עבור ילדי הכפר, כך מסתבר, היה בית הכנסת חלק טבעי ומוכן מאליה מהוויית הכפר.

בדומה לכך סיפרה רחל אלבוים-דרור, שגדלה בכפר, שמשגילתה בצעירותה שעל מנת להתקבל לאוניברסיטה עליה להיבחן גם בתלמוד, פנתה לבית הכנסת בכפר וביקשה סיוע מהמתפללים במקום בלימוד הפרקים שעליהם היה עליה להיבחן. מאז זכתה מדרי יום לשיעור פרטי מפּי ה'זקנים' בבית הכנסת, והייתה זו לדבריה חוויה 'מעניינת ומיוחדת'.⁵⁴

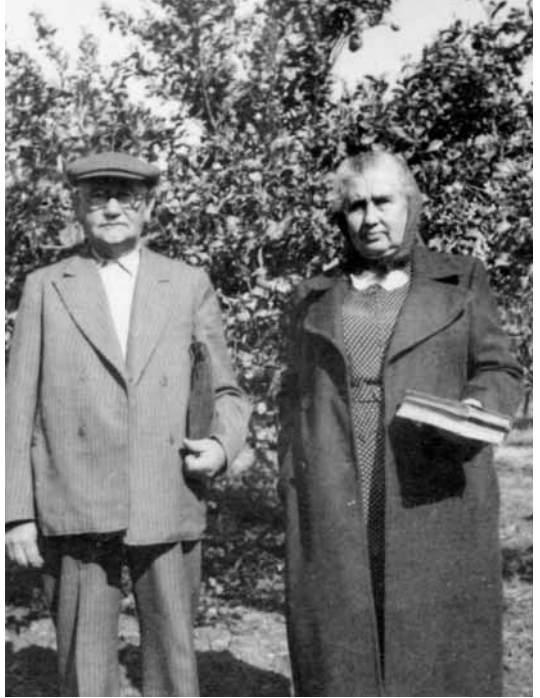
עם השנים חלה התרככות כלשהי אצל ה'צעירים', שהתבגרו והלכו אף הם. בשנת תש"י (1950) ביקר בכפר שר הדתות הראשון, הרב יהודה ליב מימון, איש תנועת ה'מזרחי', ובדברים שנשא לכבודו יושב ראש ועד המושב ('צעיר' לשעבר) הדגיש את יחסם המתון של תושבי הכפר לחיים הדתיים: 'אנו אנשי המקום לא דתיים, אבל לא לחשוב אותנו לאנטי דתיים, ותמיד אנו שותפים לשבת אחים גם

53 כפר יחזקאל: תרפ"ב-תש"ו (לעיל, הערה 43), עמ' 23-24.

54 שיחה עם פרופ' רחל אלבוים-דרור, 13 במרס 2007.

יחד לטובת מדינתנו מולדתנו הצעירה המשוחררת.⁵⁵ ובכל זאת הביקור של שר הדתות עורר מורת רוח בקרב 'צעירי' המושב, וחרף העובדה שלמברסקי הקיש בקדחתנות ובקולי קולות בפעמון היישוב (צינור שהותקן על עמוד) לבשר על בוא האורח החשוב, הגיעו אך מעטים למפגש.⁵⁶

יחסו של הדור ה'צעיר' אל בית הכנסת עבר, כך נראה, טלטלה מסוימת לאחר מאורעות מלחמת העצמאות. נפילתם של שמונה מצעירי המושב במערכה הביאה כמה מבני משפחותיהם אל המקום על מנת להנציח את זכר יקיריהם גם באופן דתי, בתפילת אזכרת נשמות. חלק מבני המשפחות הללו כבר רגילים היו לפקוד את המקום מעת לעת, אך עבור אחרים היה זה אירוע ראשוני כמעט, ובמהלכו נחשפו באופן ישיר למוסד ולפעילותו. חוויה זו באה לידי ביטוי בפנקס בית הכנסת, בייחוד במדור דפי המבקרים – היו מבקרים שחתמו רק בשמם, והיו גם שהוסיפו שורות מספר על אודות התרשמותם מהמקום, ובין אלו בלטו בני המשפחות השכולות. היו שפרשו בפנקס את תודתם למתפללי בית הכנסת, והיו שאפילו תרמו לבית הכנסת להתקנת לוחות הנצחה. נביא לדוגמה דברים שכתבו בני שתי משפחות בפנקס בית הכנסת:

ביום הזיכרון שנה ראשונה להקמת המדינה יום נפילת בננו היקר מושיק קליינמן בכבוש הנגב, ביקרנו בבית הכנסת, ובתודה רבה לתשומת לבם של מתפללי בית הכנסת זקני מושב כפר יחזקאל.

בקרתי את בית הכנסת 'אשל אברהם' בכפר יחזקאל בשבת פ' במדבר לזכר יום השנה של בני הקדוש והטהור והבכור של המושב [...] ונפל בין הקדושים והטהורים במלחמת היהודים על כיבוש ירושלים הקדושה, וכדי להנציח את שמו הנני משתתף בסידור לוח הזיכרון בבית הכנסת.⁵⁷

תחושת הכאב והאבדן המשותף תרמה, כך נראה, להתקרבות ה'צעירים' לבית הכנסת, נוסף על העובדה שכעת הגיעו הם עצמם לגיל ה'זקנים' של ימי העבר, ומן הסתם יחסם למורשת היהודית בכלל ולמתפללים בפרט הפך ברבות השנים מורכב יותר. יש להניח שתופעה דומה התרחשה ביישובים אחרים.

טובה ומשה שור
מדור ההורים (ילידי
1878), בזרם לבית
הכנסת, המחצית
השנייה של שנות
הארבעים
(באדיבות ארכיון
כפר יחזקאל)

ב. דמותם הציונית והדתית של בני דור ההורים

יחסם של בני דור ההורים לציונות הארץ-ישראלית התבסס על האידאולוגיה שגיבשו לעצמם עוד בארצות מוצאם, ממש כפי שיחסם אל הדת עוצב בבית אבותיהם. המפגש עם עולם ההגשמה, והעובדה

55 'דף מיוחד לביקור שר הדתות הרב מימון', פנקס בית הכנסת, עמ' 124.

56 לפי עדות גרעון יבין, מילדי הכפר דאז.

57 'דף זכרונות המבקרים', פנקס בית הכנסת, עמ' 130.

שבעולם זה היו מצוות הדת במקרים רבים לצנינים בעיני ה'צעירים', יצרו אצל המבוגרים מתח שלא יכלו להסכים לו. מחיקתן של הדת והמסורת הייתה דרישה לחלוטין בלתי אפשרית מבחינתם. משום כך נוצר מצב מיוחד במינו – בני הדור הצעיר עסקו במאבק לכיבוש השממה הפיזית, בעוד שה'זקנים' נדחקו למאבק לשימור מסורת אבותיהם בסביבה לא אוהדת. מבחינתם היה זה מאבק כפול, מאבק שה'צעירים' לא התנסו בו ואף לא יכלו להעריך את הכאב הכרוך בו.

פנקס בית הכנסת רצוף בדבריהם של ה'זקנים' על עצמם, על המקום שבו הם חיים ועל אמונותיהם ודעותיהם. שלא כמו עמדותיהם של ה'צעירים', המובעות בפנקס מכלי שני (על פי רוב מפי הצד האחר בוויכוח), הרי 'זקנים' רבים כתבו את דבריהם ישירות לפנקס, ודבריהם לעתים נוקבים במיוחד. השוחט הזקן של הכפר, רוטברג, נתפס בזיכרון ההיסטורי המקומי כאיש עדין ושוחר שלום. על רקע חילול השבת על ידי ה'צעירים' מצוטטת מפיו האמרה: 'למה אני איני רואה את חסרונותיהם ואתם אינכם רואים את מעלותיהם?!'⁵⁸ רוטברג ביטא את ראייתו את ההווה העיונת שבה חי באמצעות סיפור ציורי שכמו נלקח מקובץ אגדות יהודיות מזרח אירופיות טיפוסיות:

וקודם [חג] פסח בא השטן לכפר יחזקאל בערב שבת, ושבת בבית העם. בלילה [...] יוצא השטן מבית העם ורואה שרוב בני המושב הולכים למחלבה בפנסים בליל שבת [...] וראה שהמכונות דולקות ומבשלים בשבת, בצהרים היו עגלות נוסעים להביא תירס, ואחרים לטייל. השטן המקטרג נעשה שמח. ותיכף במוצאי שבת עלה לשמים וקטרג לפני הקב"ה ואמר: הייתי על שבת בכפר יחזקאל וראיתי שכולם כופרים בתורה. וחילק את השם כפר יחזקאל על זה האופן, כופר יחזקאל, כולם כופרים.⁵⁹

עובדה זו, על פי הסיפור, היא שדחפה את השוחט הזקן למאבק להקמת בית כנסת, ואגב כך התרכך יחסו ל'כופרים':

מה עשה הקב"ה, הזקן מלא רחמים, הרחיק את הדין עד לאחר חמישה חודשים, ובין כך נתן הקב"ה עצה להזקנים, ובייחוד להגבאי הנכבד מר אברהם פלדשטיין [...] לעשות היסוד לבניין הקדוש בית הכנסת. וכשבא השטן במלאת חמישה חודשים עוד הפעם להשטין על המושב כפר יחזקאל עין טבעון, רמז הקב"ה למלאך מיכאל המליץ על עם ישראל, ובא המלאך מיכאל וצעק שמה שאומר השטן שרוב בני המושב כופרים – שקר! וראיה לדבר שבונים עכשיו שמה בית הכנסת, שזה יסוד התורה והתפילה. אלא מה, שהשטן טוען שהם מחללי שבת, אני מעיד שעושים שלא להכעיס ח'ו (חס ושלום), רק מסיבת עניות ועניות מעבירה על דעת קונו. שכל פרנסתם רק מהחלב, ומחללים שבת בשבר לב.⁶⁰

ובאורח מתון יותר, המעלה על נס חלוציות 'רוחנית' כתבו זקנים אחרים:

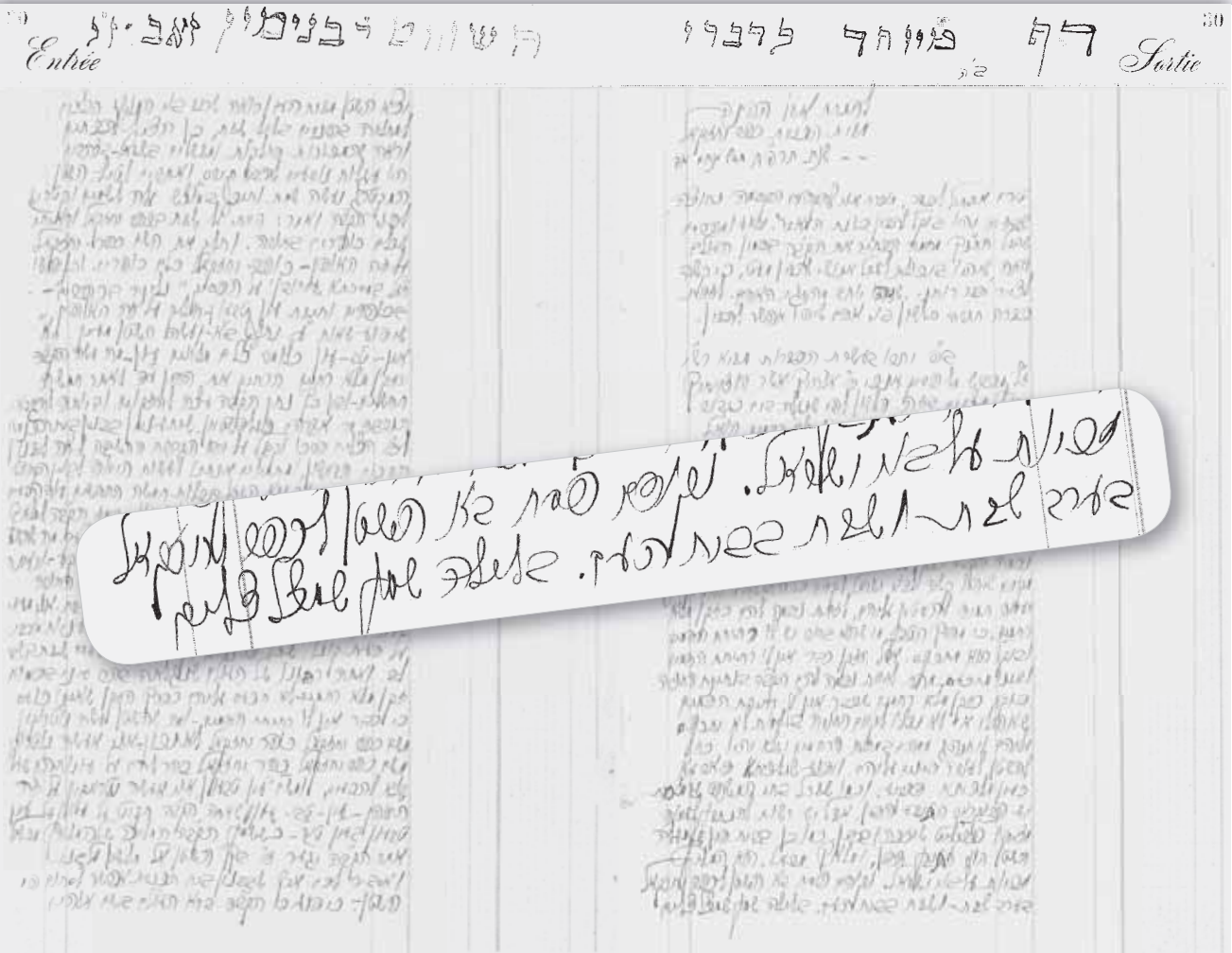
ובית הכנסת והמתפללים שלנו יכולים לשרת לדוגמה לכל אלה הנקודות החדשות לפעול גם בכיוון זה. ומשום כך יש לנו הזכות להגיד שאנו אבות החלוצים הראשונים להתיישבות, ידעו איך ובמה לשפר את החיים החילוניים, של יום יום, בסידור רוחני ציבורי בבית הכנסת. רוח של שבת ומועד, ובייחוד בימים הנוראים [...] מקדש מעט שלנו הכניס רוח של קדושה ומנוחה, זה הוא השכר שלנו.⁶¹

58 שם, עמ' 112.

59 שם, עמ' 30. הדברים מיוחסים לשוחט רוטברג. בפנקס מופיע הסיפור אמנם בכתב ידו אך ללא חתימה. כותרת בראשית הרף, שנוספה מאוחר יותר, קובעת כי זהו 'דף מיוחד לדברי השוחט בנימין זאב ז"ל'. על פי ההקשר שבו מובאים הדברים, נראה שהמעשה כולו סופר בזמן הנחת אבן הפינה לבית הכנסת.

60 שם.

61 'דף לבר מצוה', שם, עמ' 142.

כך מצאו ה'זקנים' את השילוב הנאות בין שתי האידאולוגיות: מחד גיסא יחס חיובי לחלוציות הארצית – שבה היו שותפים עם בניהם ה'צעירים', שצעדו בראש המחנה – ומאידך גיסא כיבוד מסורת בית אבא. סימביוזה זו הוצגה כבר בפתיחת הסקירה של תולדות בית הכנסת.⁶² להטם הציוני הבסיסי של דור ההורים בא לידי ביטוי באופן מובהק ברשימות של תרומות מתפללי בית הכנסת ל'קרן קימת לישראל', ברישום הגבאים והמייסדים של בית הכנסת ב'ספר הזהב'⁶³ ואפילו

דברי השוחט
בטקס הנחת אבן
הפינה מתוך פנקס
בית הכנסת.
'... בא השטן לכפר
יחזקאל בערב
שבת ושבת בבית
העם...'

62 למשל: 'בשנת התרפ"ב עלו הבנים בראשונה על אדמת עין טבעון כפר יחזקאל [...] הם היו חלוצים ממש העוברים לפני המחנה [...] יחד אתם וגם אחריהם עלו אבות החלוצים, הוריהם ונשיהם, ציונים ותיקים, מחובבי ציון והרצלזים' (תולדות בית הכנסת אשל אברהם, שם, עמ' 146).

63 דף ועד המושב המקומי, שם, עמ' 145.

בהקדשתו של דף מיוחד בפנקס ל'קרן קימת'.⁶⁴ לצד 'קרן קימת' זכו למקום של כבוד בפנקס בית הכנסת מנהיגים ציונים נודעים, כולל כאלה שלא הייתה להם זיקה אישית לכפר או למתפלליו: הרצל, נחום סוקולוב, הברון אדמונד דה רוטשילד, חיים נחמן ביאליק, שאול טשרניחובסקי, בן-צבי ורבים אחרים. השכול הראשון שפקד את המושב במלחמת העצמאות עורר תחושה כללית של שותפות בגורל, צעירים וזקנים יחדיו. רגעים קשים אלה הביאו להפגנה מחודשת של לאומיותם הנאמנה של ההורים, ובדף בפנקס שהוקדש לבית הקברות המקומי, שלשורותיו נוספו לפתע צעירים, נכתב:

גם בזמן המלחמה, מלחמה לכיבוש הארץ, נפלו קרבנות: על קידוש הרי גלבוע, בנינו היקרים הקרושים והטהורים שנפלו על קידוש השם, על קידוש הארץ ועל כיבוש הרי גלבוע הם בכבוד מצאו את מקום מנוחתם כאן בבית חיים בכפר יחזקאל על פי דין ודת ישראל.⁶⁵

בשולי הדברים יש לומר כי פנקס בית הכנסת מצייר, מן הסתם כצפוי, תמונה גברית לחלוטין של בני דור ההורים. הקמתו של בית הכנסת והפעלתו כל השנים בוצעו באופן כמעט מוחלט על ידי ציבור הגברים מקרב ה'זקנים' בכפר, וכך אין להתפלא על העובדה שגם בפנקס שתועדו בו הפעולות והאישים השונים הקשורים למפעל זה, זכה ציבור הנשים לאזכורים מועטים, אקראיים וקצרים. עם זאת יש להניח כי הנשים בשכבת הגיל הזו היו שותפות במידה מרובה להשקפתם ולרצונותיהם של הגברים שתיעדו את עצמם, מאחר שללא תמיכה מבית, בתא המשפחתי המצומצם, קשה להניח שהגברים היו יוזמים את הוצאת השקפתם האידאולוגית והדתית מן הכוח אל הפועל ומצליחים בכך. כך למשל ברשימת הזיכרון ללמברסקי כתב בנו בקשר לבית הכנסת כי אמו 'היתה מלווה את אבא בכל פעולותיו'.⁶⁶ גם בזיכרונותיהם ובעדויותיהם בעל-פה של ותיקי הכפר תוארו ה'זקנים' כקבוצה חברתית אחת, שהגברים והנשים בה היו שותפים וחלקו השקפת עולם זהה באשר לדמותו הרוחנית של הכפר ובמה שנוגע לשאיפותיהם.

בהקשר זה יש לציין שביטויים ולבטים כלליים בעניין חיי הרוח והדת מפי נשים מדור החלוצות ניתן למצוא בספר 'בית במושב: חברות מספרות'.⁶⁷ מרביתן העידו על שוני גדול באורחות החיים וסיפרו זיכרונות על 'ניגונים מאז...' ועל 'עונג שבת' ממין אחר לגמרי מזה שהורגלו אליו בבית ההורים בגלות.⁶⁸ בספר זה נכלל בין השאר סיפור של אחת החלוצות המסופר כביכול מפי סבתא שאיבדה את בנה במלחמת העצמאות, ושאהד מנכדיה קיבל את שם בנה. כל בני המשפחה מתקשים לקרוא לילד בשמו, בשל הזיכרון הכואב הקשור בשם, וממציאים לו שמות חיבה וכינויים, וסבתו אף היא נוהגת כך. אלא שבהתקרבו לגיל מצוות גומלת בלבה החלטה לתת לנכדה שי מיוחד עם כניסתו לעול מצוות, שכן 'בימים עברו היתה לתאריך זה משמעות יתרה', והיא עודה זוכרת כיצד הייתה סבתה שלה נוהגת להוציא מתיבת התכשיטים שלה ולתת לנכד בר המצווה שי שעון זהב

64 'עדה זו ערת מתפללי בית הכנסת לא גדולה במספר אבל ביחס אל המוסד העיקרי הלאומי שלנו אין לה להתבייש בפעולותיה' (דף מיוחד לקרן הקימת, שם, עמ' 143).

65 'דף לבית הקברות המקומי', שם, עמ' 141.

66 למברסקי (לעיל, הערה 44).

67 'מרגלית (עורך), בית במושב: חברות מספרות, תל-אביב 1962.

68 שם, עמ' 352-356.

**מבט עכשווי על בית
הכנסת משני עבריו
(למעלה וברקע)
(צילום: חיים לוטנר, אדריכל
השיפוץ והשימור של האתר)**

**פנים עזרת הנשים
(באמצע) והאולם
המרכזי
(צילום: רונית לומברווז,
שימור ועיצוב פנים האתר)**

וסידור תפילה בכריכה מיוחדת. היא מחליטה אפוא לתת לנכדה שי מיוחד מ'תיבת הזיכרונות' שלה – להחזיר לו את שמו המקורי, מתנה המבטאת את הכמיהה למעט דבקות במסורת בית אבא. בסיפור זה מהדהדים געגועים וזיכרונות הקשורים לבית הכנסת, לקידוש בשבת ולמנהגים נוספים אשר בהווה נותר מהם אך שריד קלוש.⁶⁹

ככפר ובעיר: מאבקים נוספים על הקמת בתי כנסת ביישובים ברחבי הארץ

העימות סביב הקמת בית הכנסת לא היה ייחודי כמובן לכפר יחזקאל. עימותים דומים התרחשו בנקודות יישוב רבות של ההתיישבות העובדת, בעמק יזרעאל ומחוצה לו, אם כי בכל מקום ומקום

היו לכך ביטויים שונים. כאמור במספר נקודות התיישבות נוספות הוקמו בתי כנסת – קבועים או ארעיים – על ידי בני דור ההורים, לעתים בסיוע מסוג זה או אחר של ה'צעירים' או מנהיגי היישובים, אך ברבים מן המקרים נעשה הדבר בידי ההורים בלבד, תוך עימות, בוטה לעתים, בין הדורות השונים.

כך היה לדוגמה בקיבוץ בית זרע, שמספר הורים הקימו בו בקיץ 1935 בית כנסת קטן בחדר האוכל הכשר שלהם. הדבר נעשה תחילה בהסתר, בניגוד לרצונם של מרבית חברי הקיבוץ, ותוך שימוש ללא אישור בנייר מכתבים של הקיבוץ על מנת להזמין מן הרבנות הראשית בירושלים ספר תורה לבית הכנסת החדש. פעולות אלה נחשפו משהודיעו

מייסדי בית הכנסת במודעה בולטת שתלו על לוח המודעות הקיבוצי על פתיחת שעריו של בית הכנסת והזמינו את כל בני הקיבוץ ליטול חלק בתפילותיהם. בהמשך, על פי אחת הגרסאות, הוחלט במזכירות הקיבוץ לפתור את הבעיה באמצעות העברתם של ההורים הדתיים למקומות מגורים מחוץ

69 שם, עמ' 255-259.

הצופה, 20 ביוני 1944

לקיבוץ, דבר שהביא לאחר זמן קצר לסגירתו של בית הכנסת, ובסופו של דבר גם להחזרתו של ספר התורה לטבריה.⁷⁰

מקרה מפורסם בהרבה, שהגיע לעיתונות היומית והיה לנושא שיחה רווח בחוגים הדתיים במשך שבועות אחדים, התרחש בקיבוץ שערי-הגולן בראשית שנת 1944.⁷¹ לבקשת חלק מהורי החברים בקיבוץ הוקדש חדר אחד בצריף המזכירות לבית כנסת מקומי קטן, והמעוניינים התאספו בו לתפילה. לאחר זמן מה הזמינו כמה מן ההורים האדוקים יותר – בעידוד אביו של אחד החברים מקיבוץ מסדה הסמוך שהתפלל עמם – ספר תורה למקום, בלא ליידע את מזכירות הקיבוץ ובלא לבקש את רשותה. אלא שתוך שבועות אחדים הורעו היחסים בין ההורים לבין חברי הקיבוץ באופן ניכר, בעיקר מפני שהמתפללים, שמנו על פי רוב רק חמישה או שישה אנשים, ניסו שוב ושוב לגייס 'משלימי מניין' מקרב החברים, בני הנוער ואורחים שביקרו בקיבוץ. לבסוף, לאחר דיונים, הוחלט גם במקרה זה להחזיר את ספר התורה לטבריה. אחד המתפללים סיפר על הפרשה למספר אישים בעיתונות הדתית, ובעקבות זאת החלו נפרשים הדברים בגרסאות שונות על דפי העיתונות, בעיקר בעיתונים 'הצפה' ו'הבקר'.⁷² בשלב מסוים הגיעו הדי הפרשה גם לעיתונות הנוצרית הדתית בבריטניה. עם החרפת העימות בין הצדדים בעיתונות הגיעה לשערי-הגולן משלחת רבנים מטעם הרבנות הראשית. מתוך בירורים שערכו במקום הגיעו חברי המשלחת למסקנה כי אף שספר התורה הוחזר לטבריה בהסכמת ההורים, הרי עצם העימות התעורר בין השאר משום ש'חברי הקיבוץ התנגדו למציאות ספר תורה במקום, מפני שראו שעל ידי כך יוצר קן דתי במקום, דבר שלא רצוי להם'.⁷³

בבית-זרע ובשערי-הגולן, שלא כבכפר-ייחזקאל, לא היו העימותים ארוכי שנים, ובתי הכנסת לא החזיקו מעמד, ככל הנראה בעיקר בגלל מספרם המועט של ההורים שהיו מעוניינים בפעילותם. עם זאת דפוסי העימות הראשוניים ביישובים הללו היו דומים, ובכל המקרים לא היו ההורים מוכנים לוותר על צורכיהם הדתיים הבסיסיים על פי השקפתם.

העימותים ביישובים החקלאיים היו קשים במיוחד מפני שהאוכלוסיות השונות ביישובים אלו גרו זו לצד זו, ואפילו זו בתוך זו, וכל התושבים כולם היו מאוגדים במסגרת יישובית, קטנה ואינטימית, החושפת רגישויות אישיות לעיני כל. זאת בניגוד להתיישבות עירונית או קהילתית רחבה יותר, שבה יש מקום רב יותר לפרט ולעולמו, ולא כל פעולה אישית נושאת בחובה משמעות ציבורית-כללית כה מובהקת. דווקא משום כך מעניין לציין שגם במספר שכונות פועלים עירוניות במקומות שונים ברחבי הארץ, לצד ערים גדולות או בתוכן, נוצרו עימותים דומים בין הציבור הפועלי, הצעיר, האידאולוגי

70 על פרשיית בית הכנסת בבית-זרע ראו: י' גולני, אדם וסיפורו, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 68-75. ראו לציין כי אף שבסיס הדברים מוסכם, יש גרסאות אחרות באשר לדרך שבה נסגר לבסוף בית הכנסת.

71 על הפרשה כולה ראו בהרחבה: אפרת (לעיל, הערה 4), עמ' 52-54 ובנספחי המסמכים לעמודים אלו.

72 'מעשה נורא בקיבוץ שער הגולן', הצפה, 20 ביוני 1944, עמ' 1; 'הכחשה כהודאה', שם, 27 ביוני 1944, עמ' 1-2; 'מעשי השומר הצעיר מקימים נגדנו את אנשי הדת הנוצרית', הבקר, 21 בדצמבר 1944, עמ' 3. בהקשר זה מעניין לציין כי פרשת כפר-ייחזקאל לא זכתה ככל הנראה לשום הר בעיתונות, לא הדתית ולא הכללית, שלא כמו פרשת בית הכנסת בקיבוץ שערי-הגולן או בשכונת בורוכוב בגבעתיים – ראו להלן.

73 פרטי-כל של באי כח הרבנות הראשית בירושלים בדבר הוצאת ספר התורה מקיבוץ שער הגולן, 28 ביוני 1944, גצ"ד, תיק הרב פיזמן, ת"ש-תש"ח.

והחילוני במהותו לבין הציבור המבוגר והמסורתי יותר, שעל פי רוב בא בעקבות הדור הצעיר ואף היה תלוי בו ברמות שונות מבחינה כלכלית.⁷⁴

עימות מובהק מסוג זה התרחש בשכונת בורוכוב, שהוקמה בראשית שנות העשרים, ושהפכה לימים לחלק מן העיר גבעתיים. שכונת בורוכוב הוקמה על ידי צעירים חלוצים, ששאפו לנהלה כמשק שיתופי ברמה מסוימת ועל אדני האידאולוגיה הסוציאליסטית הציונית המרכזית. יחסם של אותם חלוצים אל הדת דמה במידה רבה ליחסם של מייסדי כפרי־יחזקאל, והם לא תכננו להקים בית כנסת בשכונה, מן הסתם בהנחה שלא יימצאו לבית כנסת זה דורשים. אלא שכמו בכפרי־יחזקאל, בעקבות המייסדים באו הוריהם ומשפחותיהם, ואלו ביקשו לאחר זמן להקים בשכונה בית כנסת לשימושם. מייסדי השכונה התנגדו לא רק לבקשה להקצות מגרש לצריף, כי אם גם לעצם קיומו של מוסד דתי מסוג זה בשכונתם.⁷⁵ לאחר עימות קולני ופומבי לעתים שנמשך חודשים אחדים החליט ועד השכונה להעמיד את העניין למשאל חברים, ובמשאל זה הוחלט ברוב קולות כי יותר ל'זקנים' להקים בית כנסת לצורכיהם, אמנם בכספם שלהם, על מגרש ששייך היה לשכונה כולה, ושיועד לצורכי ציבור. ככל הנראה היה הרב קוק אחד המתווכים בוויכוח הפומבי, שהדיו דלפו לעיתונות הארצית.⁷⁶ בסופו של דבר נבנה בית כנסת במקום, ובשלב מסוים אפילו זכה להקצבה כספית מאת ועד השכונה לצורך אחזקתו ופעילותו.⁷⁷

מקרה דומה, אם כי חריף בהרבה, היה בשכונת הפועלים קריית חיים ארלוזורוב, שהוקמה סמוך לחיפה בראשית שנות השלושים. גם כאן עוררו את הוויכוח ככל הנראה כמה מן ה'זקנים' המקומיים, אבותיהם של המייסדים, וכמו בשכונת בורוכוב ובכפרי־יחזקאל, נמצאו כאן גם כמה 'צעירים' שתמכו בהקמת בית הכנסת ובפעילותו במקום. עיקרו של הוויכוח, שנמשך במקרה זה מספר שנים, נסב על דרישתם של ה'זקנים' להקצות לבית הכנסת מגרש ציבורי למטרה זו, וגם לאחר שהכריח מנחם אוסישקין, נשיא 'קרן קיימת לישראל', את בני השכונה להקצות מגרש לצורך זה, נמשך העימות ונסב על מיקומו המדויק של בית הכנסת, במרכז השכונה או בשוליה.⁷⁸ בלהט המאבק בקריית־חיים אירעו מספר אירועים חריגים. למשל בית העם, ששימש מקום תפילה עד סיום הקמת בית הכנסת, נאטם בליל יום הכיפורים על ידי כמה ממתנגדי בית הכנסת, על מנת למנוע תפילה בציבור בקריה דווקא ביום הקדוש הזה. הדי הוויכוח הגיעו לוועד הפועל הציוני, וברל כצנלסון נסע לקריית־חיים להיפגש עם אנשי השכונה ולהבהיר להם שתנועת הפועלים אינה רואה בעין יפה את התנגדותם הנחרצת לחיים דתיים בקריה ההולכת ונבנית,⁷⁹ ובסופו של דבר נבנה בית הכנסת במקום מרכזי למדי.

74 לסקירה מלאה על אודות מאבקים אלו ראו: ר' גפני, 'לא מובן מאליו: מאבקים להקמת בתי כנסת בשכונות הפועלים בשנות העשרים והשלושים', כנישתא, ד (בדפוס). כאן יוצגו הדברים רק באופן ראשוני ועל קצה המזלג.

75 ג' קרסל, שכונת בורוכוב: תולדות שכונת הפועלים הראשונה, גבעתיים תשכ"א, עמ' 107-108.

76 לעניין זה ראו: צ' מינצור (עורך), בתי כנסת בגבעתיים, גבעתיים תשס"ו, עמ' 17-18.

77 דוח הוצאות והכנסות, ועד שכונת בורוכוב, שנת ת"ש (עותק מצוי בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים).

78 לעימות בקריית־חיים ראו בעיקר: צ' גנין, קריית חיים (ארלוזורוב): ניסיון באוטופיה עירונית 1933-1983, תל־אביב תשמ"ד, עמ' 64-71.

79 ראו: ב' כצנלסון, כתבים, ו, תל־אביב תש"ז, עמ' 212-213, 420-424.

ויכוח נוסף, מצומצם בהיקפו, התקיים בשכונת בית־הכרם הירושלמית, שאמנם לא הוגדרה מעולם שכונת פועלים, אך נבנתה כשכונה הלוצית סוציאליסטית מובהקת, בשונה מאוד משאר השכונות שנבנו עד אותה העת בירושלים. גם בבית־הכרם לא תכננו מוסדות השכונה מלכתחילה לבנות בית כנסת, אך הקמתו הספונטנית באחד הצריפים לא הפתיעה איש ככל הנראה. משעלה הנושא לדיון נסב הוויכוח בעיקר על הסיוע הכלכלי שביקשו מתפללי בית הכנסת מוועד השכונה, ולא על עצם קיומו ותפקודו של מוסד דתי בבית־הכרם. בסופו של דבר, כך נראה, הוחלט גם כאן להעניק סיוע מסוים לבית הכנסת, שעם מתפלליו נמנו, כמו במקומות האחרים, כמה מ'זקני' השכונה ומאבותיהם של המייסדים, אם כי לא רק הם.⁸⁰ המאבק שהתנהל בכפרי־חזקאל, אם כן, לא היה ייחודי ליישוב זה או להתיישבות העוברת המסוגרת במסגרות יישוביות מוגדרות. אך הוא

שעת סיפור בבית הכנסת, סוכות תשס"ט (צילום: עובד יבין)

חשוב להיסטוריה ולמחקר מכיוון שהתחולל מוקדם יחסית (1924-1928) ובשל התייעוד המצוי על אודותיו, ואפשר לראות בו מקרה המייצג במידה מסוימת מאבקים אחרים מסוגו.

סיכום

הקמתו של בית הכנסת בכפרי־חזקאל ופעילותו בעשרות השנים הראשונות לקיומו היו תוצאה של מציאות שהולידה מערכת היחסים המורכבת בין המתגוררים בכפר. הראשוניות והלהט האידאולוגי של מייסדי המושב ה'צעירים', שנאבקו להיאחז בקרקע ולייצב את המושב, ומולם דמותם השונה של הוריהם, החלוצים ה'זקנים', יצרו לכאורה מציאות כמעט בלתי אפשרית, שהזמינה פגיעות בעיקר מצדם של הזקנים. העובדה שבין שתי קבוצות גילים אלה קיימים היו קשרים משפחתיים הגבירה את המתח ביניהן, והוא התפוגג רק עם פטירתם של אנשי דור ההורים לאחר כמה עשרות שנים, בד בבד עם דעיכתו של הלהט האידאולוגי המקורי והתבססות המושב. מתח יסודי זה לא היה ייחודי לכפר־חזקאל והתקיים גם במקומות אחרים, אם כי מאוחר יותר, על פי רוב. אלא שבכפרי־חזקאל קיבלו הדברים גם ביטוי מעשי מתמשך, ששיקף בעיקר את ניצחון העקשנות הפרטית והיזמה הקבוצתית

80 לנושא הקמת בית הכנסת בבית־הכרם ראו: ח' מזרחי, 'בית הכנסת בבית הכרם', ש' קדרי (עורך), בית הכרם בת הארבעים, תרפ"ג-תשכ"ג, ירושלים תשכ"ו, עמ' 146-150; ש' קדרי, 'לבטי בניין', שם, עמ' 44-45; מ' איש שלום, בסוד חוצבים ובונים: אוטוביוגרפיה, ירושלים תשמ"ט, עמ' 367-371; נ' גרינבוים (עורך), בית הכנסת המרכזי בבית הכרם: עם שנת השבע, ירושלים תשמ"ז.

של ה'זקנים' – שביקשו לדאוג לצורכיהם ובעקיפין גם לדמותו הרוחנית של הכפר כולו – על רצונם ודעתם של 'צעירי' המושב.

עבור חוקרי תולדותיהם של בתי כנסת בארץ־ישראל הפנקס של בית הכנסת בכפרי־יחזקאל הוא מקור מרשים במיוחד, בהיותו עדות כתובה למיזם הבנייה ולמקורותיו מפי המקימים עצמם, שלולא היו מנציחים את פועלם בכוחות עצמם, דומה שקשה היה עד מאוד לשחזר את מאווייהם, פעילותם והשקפתם במציאות החיים החדשה.

העיון בפרשיית כפרי־יחזקאל כולה זורה אור כמעט ראשון על דמותה של אוכלוסיית דור ההורים ביישובי העמק, אוכלוסייה שכמעט לא נחקרה עד כה. פנקס בית הכנסת הוא בהקשר זה כלי ראשון במעלה, ייחודי ועשיר, להכרת אוכלוסייה זו, זיכרונותיה ושאיופיה ואופן השתלבותה בסביבה הזרה והחדשה. החלוצים ה'זקנים', ששורשיהם נותרו נטועים במידה רבה בבתי הוריהם באירופה, לא העלו על דעתם מן הסתם שהבית שעזבו מאחוריהם יהפוך לאפר כשני עשורים בלבד לאחר הקמת הכפר הארץ־ישראלי. אך בתבונתם השכילו להביא עמם גם אל הארץ המובטחת את מסורותיהם ומנהגיהם, ערב כיליונם של אלה בעולם הישן.

נספח: 'דף הרבנות הראשית' בפתח פנקס בית הכנסת

עמוד זה הוא עמוד הפתיחה של הפנקס, ומסופר בו על ביקוריהם של הרבנים בכפרי־יחזקאל. העמוד כולו לא נכתב ברצף, והוא מורכב ככל הנראה משלושה קטעים שונים, שנכתבו על ידי אישים שונים בזמנים שונים.

בשנת תרפ"ח ביקרו את הנקודה כפר עין טבעון (כפר יחזקאל) הרבנים מירושלים, בזמן ביקורם בכלל את הישוב בעמק יזרעאל, את כל גוש עין חרוד, בראשם היה הרב הראשי רב קוק ז"ל, ומלוויו היו הרב ברכוב ז"ל,⁸¹ ויבדל לחיים הרב ברלין,⁸² הייתה אז מסיבה בצריף אצל השוחט הזקן, ר' בנימין זאב רוטברג ז"ל. במסיבה היו כל זקני עין טבעון, וסידרו קבלת פנים לרבנים המכובדים. במסיבה הייתה שיחה על דבר מקום קבוע לתפילה, כי עוד לא היה לנו מקום בתפילה אלה [אלא] רק בחדר הצריף של השוחט. צר היה המקום גם לתפילה ולדירה. סבל השוחט ז"ל וסבל גם הקהל. במסיבה פנו אל הרבנות הראשית לעזור לנו בענין זה. הרב ברלין יעץ לקהל לבחור ועד בית הכנסת באפן רשמי והוא יפנה לירושלים לרבנות הראשית בכל האפשרות אשר תהיה בידי הרבנות יעשו בכדי ליצור מקדש מעט מרכזי בעמק

81 הרב אבא יעקב הכהן ברכוב (1848-1939) היה תלמידו של הרב יהושע ליב דיסקין, ושימש ברבנות במספר קהילות בליטא. הודה עם התנועה הציונית, הצטרף ל"מזרחי" עם הקמתו, ובשנת תרפ"ג עלה לארץ והתגורר בירושלים. במשך השנים עסק – בשיתוף עם הרב קוק – בניסיון לקרב את צעירי ההתיישבות העובדת למסורת, סינגר עליהם בפני רבנים אחרים, ושאף לכוונן מועצה דתית ושירותי דת בכל יישוב ויישוב בארץ.

82 הרב מאיר ברלין (בר־אילן, 1880-1949), ממנהיגי המזרחי והציונות הדתית, ולימים חבר מועצת המדינה הזמנית.

יזרעאל. למחרת אחרי הביקור בחרו ועד בית־הכנסת מארבע אנשים אלה: מזכיר הועד, השוחט ז"ל ר' בנימין זאב רוטברג, ראש הועד גברי רבי אברהם פלדשטיין, חבר הועד מזקני גבע מר רייסקין וחבר הועד אחד מזקני כפר יחזקאל מר למברסקי. הועד התקשר עם הרבנות הראשית לשם התחלת בנין בית כנסת בכפר יחזקאל ובאופן כזה יש לרבנות הראשית בירושלים זכות גדולה וחלק הגון בבנין הבית הזה.

בשנת ה' תש"ג בקר את מקומנו הרב הראשי רב הרצוג מירושלים.⁸³ היתה קבלת פנים ומסיבה בצריף של השוחט מר חן,⁸⁴ השתתף במסיבה גם ועד המושב היו נאומים וברכות. אחרי המסיבה היתה תפילת מנחה בבית הכנסת. גם הרב מאיר ברלין מאנשי המזרחי בקר את המקום בשנת ה' תש"ד, אז הייתה המסיבה וקבלת פנים בבית הכנסת הרב ברלין נאם לפני הקהל ותרים אז סכום כסף בשם המזרחי. בשנת תרצ"ד באו הרבנים: הרב מעפולה הרב קוק אחי הרב הראשי ז"ל⁸⁵ וגם הרב קופציק מתל אביב⁸⁶ בשליחות ע"י הרבנות הראשית כדי לסדר בכל העמק חופות וקדושין בכל הנקודות חנם בלי שכר. ומאז הטילו חוב השוחט המקומי עמוד היהדות, ר' בנימין זאב רוטברד (!). השוחט, החלוץ לתת חופה וקידושין ולרשום באופן רשמי ממשלתי כל זוג חדש ולתת להם תעודה רשמית ממשלתית. ובאופן כזה נעשה כפר יחזקאל מקום מרכזי בכל העמק בענייני דת וחוק. השוחט מכפר יחזקאל נחשב, בשביל כל עמק יזרעאל, איש מרכזי לתפקידי דת. ז"א ברית מילה, קידושין ועוד עניני שחיטה וכשרות על המקום. וגם בענייני בית כנסת. ועוד באינציאטיווא [ביזמה] של הרבנות נבנו ע"י בנין־חדש בית כנסת שני חדרים ציבוריים: חדר מרחץ, אמבטיה ומקווה וחדר הכנסת אורחים לצרכי הציבור.⁸⁷ התרומה הראשונה לבנין היתה מצד הרבנות הסכום 90 לא"י ע"י גב' לבנון, אישה מירושלים. לאה לבנון, אם השופט לבנון, עסקנית צדקנית ירושלמית, ומצאנו לנכון להקדיש דף ראשון בפנקס לרבנות הראשית.

83 הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, שימש כרב הראשי האשכנזי לאחר פטירתו של הרב קוק.

84 הכוונה ככל הנראה לשוחט השלישי של הכפר.

85 הכוונה כאן לרב דב הכהן קוק, אחיו של הרב הראשי אברהם יצחק הכהן קוק, שכיהן לאחר עלייתו ארצה ב־1925 שנים מספר כרב הראשי הראשון של עפולה.

86 הרב צבי קופטשיק (נהיר, 1876-1959), נולד בשדה־לבן (= ביאלה צרקוב, אוקראינה) ועלה ארצה לתל־אביב ב־1924. היה פעיל במוסדות ציבוריים שונים בתל־אביב, וכעו"ד עסק גם בהגנה על זכויותיהן של נשים.

87 הכוונה לחדר שהפך עד מהרה לחדר השירות של בית הכנסת.